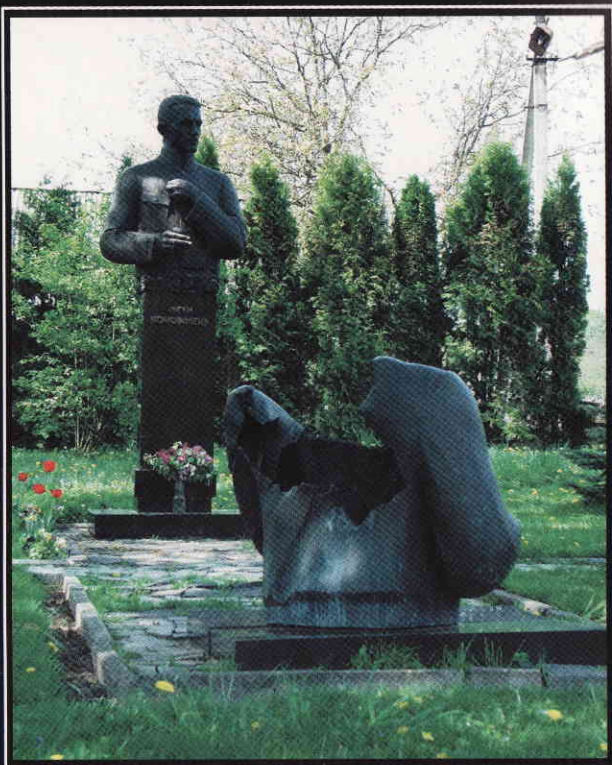

Пам'ятник Євгену Коновальцю у Зашкові.

Світлина автора.

Ще до проголошення Незалежності вдячні земляки поставили у Зашкові пам'ятник роботи скульптора Романа Романовича та архітектора Валерія Потюка. І тут, у своїй антиукраїнській засліпленості, московські спецслужби стали співтворцями дуже символічного ансамблю: напередодні путчу вони підірвали монумент. Бронзовий Коновалець був розірваний на шматки. Земляки відлили новий пам'ятник, а підірваний зберегли поруч: як пам'ять про історію загибелі засновника ОУН. Так він і стоїть, як символ жертв, які мусять покласти народ для досягнення своєї волі.

Ярослав Сватко

**Євген Коновалець –
творець ОУН**

Ярослав Сватко

A black and white portrait of a man with a mustache, wearing a dark, high-collared jacket. He is looking directly at the camera with a serious expression. The background is dark and slightly textured.

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ -
ТВОРЕЦЬ ОУН

Видання третє, перероблене і доповнене

Галицька Видавнича Спілка - 2006

ББК 63.3 (4УКРЗ)

УДК 94 (477.8)

Сватко Я.

С24 Євген Коновалець — творець ОУН. Видання третє, доповнене і виправлене — Львів: Галицька видавнича спілка — 2006. - 64 с; іл.

ISBN 966-7893-77-4

У книзі описано життя і діяльність Євгена Коновальця - одного з керівників збройної боротьби за незалежність України на початку ХХ ст., організатора підпільної боротьби УВО та ОУН. Передмова професора, доктора історичних наук, заступника директора інституту археографії та джерелознавства ім. Грушевського НАН України Ярослава Дашкевича. У передмові подані до цього часу невідомі широкому загалу факти.

966-7893-77-4

© Галицька видавнича спілка, 2006

© Ярослав Сватко, 2006

© Передмова, Ярослав Дашкевич, 2001

© Обкладинка, Ірина Семенко, 2003

Портрет Євгена Коновальця (обкладинка)

© Художник Іван Крислач

Фото (Зашків, 2001, обкладинка)

© Ярослав Сватко

Науково-популярне видання

Ярослав Сватко

Євген Коновалець - творець ОУН

Літературний редактор - Анжела Приставська

Технічний редактор - Ярослав Сватко

Обкладинка - Ірина Семенко

Здано на складання 22.01.2006. Підписано до друку 23.05.2006.

Формат 60х84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Arial Ukr. (Передмова Palladium)

Офсетний друк. Умови, друк. арк. 3,72. Умови, фарб. відб. 4,20

Наклад 1500. Замовлення № 19/05

ТзОВ «Галицька Видавнича Спілка» 79005, Львів, вул. Туган-Барановського, 24

Надруковано з готових діапозитивів СПД Брошко Львів, вул. Сихівська 10/183

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Ярослав Дашкевич,
професор, доктор історичних наук,
керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
Національної Академії Наук України

Полковник

Про Євгена Коновальця написано і багато, і мало. Багато, бо це постать, яка назавжди увійшла до історії України ХХ ст. Багато, бо виходили, виходять, та ще виходитимуть присвячені йому книжки, збірники (хоча б великий понад тисячосторінковий збірник „Євген Коновалець та його доба” – Мюнхен, 1974). Але, все ж таки, якось замало. Бо Коновалець – не бронзовий пам’ятник (хоча такого пам’ятника він безумовно заслуговує в столиці України, в якій починався його Великий шлях), а жива людина. Мало, бо досі ще не розкрилися організаційні архіви на Заході та оперативні архіви на Сході, що мали б стати підставою для дослідницьких статей про Коновальця, про його революційну діяльність, про всі ті нитки підпільної боротьби, які сходилися в його руках.

Професор Ярослав Дашкевич (перший зліва) під час конференції Комітету захисту архівів, Львів, 4 жовтня 2005 р. Світлина з архіву автора

Українська історична наука, зокрема та пострадянська академічна, ще не визначила значення і роль найвидатніших дійових осіб історії України ХХ ст., хоча перелом століть і тисячоліть цього вимагає. Історичної дистанції (на яку часом скаржаться історики) вистачає, але не вистачало таких постатей в останніх десятиріччях ХХ ст. і це стримує від остаточного висновку істориків та політиків, які самих себе вважають об’єктивними і, навіть, національними.

Та, незалежно від цього, не підлягає сумніву, що Коновалець займає одне з перших місць серед борців за волю нації та побудову держави – й жодні фальсифікаторські операції над цим іменем не зможуть зняти його з цього п’єдесталу.

Необхідно відверто сказати, що Коновальця неможливо підкрювати на мірки „західної демократії”, як досить часто це на-

магаються робити відносно діячів національно-визвольного руху автори останніх часів. Коновалець не входить – і ніколи не увійде – в рамки причепуреної західноєвропейської ліберально-демократичної моделі, бо боровся він не в умовах демократичного суспільства, а в обставинах і з обставинами тоталітарних, антидемократичних, жорстоких і нелюдських режимів. І його примусили боротися адекватними способами, що були дійовими в кожній конкретній ситуації.

З цієї боротьби – фізично (але не духовно) – він не вийшов переможцем. Він став жертвою московської терористичної машини, так як до нього С. Петлюра, а після нього С. Бандера та мільйони відомих і невідомих борців за волю України. А переможців в історії, особливо в тій історії, що ворожа до української нації, судять, і чіпляють їм ярлики. Пілсудського, агента австрійської розвідки, не судять. Бо він збудував незалежну Польську державу. Леніна, який за німецькі гроші зробив революцію у вже псевдodemократичній Російській імперії, щоб вивести її з війни з Німеччиною та Австро-Угорщиною, не судять. Бо він змурував нову, хоча й страхітливую червону імперію. Сталіна не судили, хоча він був агентом царської охоранки. Бо він став партнером у нібито демократичній антигітлерівській коаліції. Чандру Боза в Індії величають національним героєм, хоча у своїй боротьбі з англійськими поневолювачами він спирався на японські багнети. Їх не судили і, по суті, не судять далі, ними захоплюються, бо вони перемогли.

Коновальця судять, бо він впав у бою, бо він не переміг, бо його знищила пекельна машина Москви.

Є кілька питань особливо важливих для біографії Коновальця та для біографії утворених ним Української військової організації та Організації Українських Націоналістів, на які хочу звернути увагу, маючи на увазі, що майбутні наукові дискусії допоможуть їх, ці питання, висвітлити докладніше та рельєфніше. Це п'ять проблем, які треба розкрити на підставі критичного вивчення документів і з врахуванням історичної дійсності тамтих часів, а не шляхом логічних (чи псевдологічних) умовиводів.

Перша проблема. Коновалець і засоби підпільної боротьби. Інакше: Коновалець і політичний терор. Ті, хто уникають, чи не добачають цього питання, не хочуть розуміти (і не хочуть передати правильне розуміння іншим), що УВО і ОУН боролись проти терористичних окупаційних режимів і що такий спосіб бо-

ротьби був однією з ланок національно-визвольної боротьби. Проти тоталітарної Росії (під назвою Радянського Союзу), в якій життя українця було знецінене до крайності. Проти окупаційної Польщі, неправої і недемократичної держави, в якій придушення українства перетворилося в один з основних принципів ксенофобної політики. Необхідно розуміти те, що **поневолений народ, якщо легальні демократичні методи національної боротьби не дають жодних результатів, змушений, і має моральне та політичне право застосовувати всі засоби збройної революційної боротьби, протиставляючи її державному теророві.** Так є в Іспанії, де борються баски під проводом політичного крила ЕТА (Езкаді та Езкатасуна, тобто країна басків та воля). Так є в Північній Ірландії, де діє Ірландська республіканська армія (її політичне крило). Так ще недавно було на Корсиці, доки вона не отримала автономії від Франції. Так було також в південному Тиролі, поки там, під Італією, німецька меншина не добилася особливого статусу для свого регіону. Національні меншини, а, тим більше, великі нації (а українці належать до великих) всіма засобами борються за свої права в Африці, Азії. І ніхто, навіть якщо методи не завжди подобаються, не здатний заперечити логіку саме такої боротьби народів, на горлі яких тримають ножа. На горлі української нації також тримали – а подекуди ще й досі тримають – ножа. Не кажучи про те, що ні польська, ні російська сторони ніколи не намагались вести переговори з націоналістами, щоб хоч частково виконати їх вимоги – їх треба було лише нищити.

Друга проблема. Джерела підтримки. Інакше: Коновалець і фінансування підпільної боротьби. Українська нація увійшла до ХХ ст. як дуже бідна, пограбована, позбавлена багатой патріотичної – аристократичної та капіталістичної – верхівки. Нація бідна, але жертвна. Особливо жертвною для УВО та ОУН була тогочасна українська заокеанська еміграція, пожертвувань якої, однак, не могло вистачити на те, щоб десятиріччями вести вперту, невсипущу, жорстоку але й недешеву з матеріальної точки зору боротьбу. Дипломатичні здібності керівників визвольного руху – також Коновальця зосереджені були на тому, щоб шукати і знаходити союзників. Тимчасових, тактичних, часто дуже непевних і нецирих (Коновалець завжди ставився дуже насторожено до німців), але в даний момент потрібних. Коновалець та його співробітники намагались розшукувати таких союзників, вико-

ристовувати їхні скупі фінансові дотації. Во ім'я України, во ім'я національно-визвольного руху. Ці питання вимагають глибокого дослідження і об'єктивного пояснення, виходячи з умов підпільної боротьби з окупаційними режимами. Не „мета освячує засоби“, як дехто хотів би сказати, а обставини, коли нація на грані життя і смерті, диктують засоби.

Третя проблема. Перехід УВО в ОУН. Це дослідження складного, часом болючого процесу переростання УВО в ОУН (період, в основному 1929-1930 рр.) застосування нових додаткових методів боротьби, не лише збройної, але й політичної та ідеологічної, знову во ім'я незалежної України. Лінія Коновальця, що вивела націоналістичний рух з вузької стежки на широку дорогу, виявилась правильною. Цей період, в якому не обійшлося без суперечок і дискусій, але під час якого трансформація відбулась без розколів, дуже характерних для пізнішого та й сучасного націоналістичного руху, заслуговує на дуже докладний аналіз і на цілком практичне використання досвіду тамтих часів якраз у наші роки.

Четверта проблема. Діяльність УВО та ОУН на Східній Україні. Ярослав Сватко дуже переконливо викладає в сьогоденній книжці обставини, які стоять на перешкоді висвітленню історичної правди. Оперативні архіви з т.зв. радянських часів досі ще майже недоступні (або доступні лише для невеликої кількості довірених), а судові справи з фальшивими звинуваченнями та фальсифікованими зізнаннями і свідченнями вимагають дуже філігранної праці, щоб відділити істину від спеціально сконструйованої неправди. Що Коновалець і ОУН творили велику загрозу для СРСР – цілком ясно, бо на нього так не полювали б і так не воювали б. Але конкретний зміст цієї загрози лише починає вимальовуватися не дуже ясними контурами. Потрібно великих дослідницьких зусиль, щоб ці контури заповнити реальним змістом.

П'ята проблема. Дуже болюча і дуже загадкова. ОУН після вбивства міністра Перацького була проголошена ледве чи найтерористичнішою організацією в Європі. Але відплати за вбивство Провідника не було. Чому?

Постать Коновальця притягає мене не лише як постать політичного і військового діяча, але, я повинен признатися, також з особистих причин. У нас вдома на стіні висіла велика шлюбна фотографія батьків, зроблена у Відні 14 липня 1920 р.: мати, Олена Степанів, сидить між двома свідками шлюбу – січовим батьком

Кирилом Трильовським, керівником галицьких радикалів, та професором Степаном Рудницьким, відомим уже тоді географом. Позаду стоять, батько в однострої Січових стрільців з відзнаками підполковника – командира бригади, і його дружба – Євген Коновалець, полковник, командир групи Січових Стрільців. Фотографія ця обійшла чимало видань під назвою „Січове весілля“.

Весілля полковника Романа Дашкевича і хорунжії Олени Степанів. Відень, 14 липня 1920 року. Євген Коновалець стоїть ззаду, поруч з нареченим

На сьогодні в Україні залишилися лише друковані репродукції, бо оригінал пропав під час арешту мами та мого наприкінці 1949 р. Так якось непомітно Коновалець увійшов у моє дитинство. Потім пішли книжки, багато книжок з історії національно-визвольних змагань 1914-1920 рр. І коли мемуаристи та історики писали про Січових Стрільців у Києві 1917 р. та їх дальший шлях, там завжди я знаходив два прізвища поруч: Коновальця і Дашкевича. І групові фотографії Січових Стрільців 1918-1919 рр.: командир корпусу Коновалець і голова Старшинської ради Дашкевич.

Батьки були досить скупими на спогади, лише після трагічної загибелі полковника 23 травня 1938 року про нього говорили

більше. Вони були приятелями ще з студентської лавки, з часів перед Першою світовою війною, брали активну участь у студентському русі, в організації стрільцтва. Усі троє – хоча й у різний час та за різних обставин потрапили до російського полону. Коновалець і Дашкевич при Центральній раді утворили Галицько-буковинський курінь – та остаточно перетворили його в корпус Січових Стрільців. Потім, на еміграції в Чехо-Словаччині, разом ходили на прийом до президента Т.Г. Масарика, щоб запевнити легальний статус стрільців та старшин після саморозпуску групи Січових Стрільців.

З розповідей батьків у мене в пам'яті залишився образ людини мужньої, дуже дисциплінованої та вимогливої – по відношенню до себе, до своїх старшин, до своїх стрільців та козаків. Високий за рангом офіцер з відсутніми отаманськими амбіціями – бо не раз міг захопити владу в Директорії, але на цю владу ніколи не посягав. Дисциплінований вояк виконував накази, що йшли згори, і вірив, що накази, які здійснював він, його корпус, його група – всі для добра України. Україна, її воля, її незалежність – це був найвищий постійний внутрішній наказ, який Коновалець виконував ціле своє життя. Коновалець зробив цілком свідомий вибір, бо як виходець з мішаної українсько-польської родини мав перед собою в молодості принаймні два шляхи – і вибрав український. Полковник був людиною скромною – та, незважаючи на свій великий авторитет, не визнавав культу навколо власної особи. Володів внутрішнім спокоєм і мав дар холодного, тверезого розрахунку. Прекрасний організатор, організатор збройної сили як на поверхні, так і в глибокому підпіллі.

Батько мій був близьким до Коновальця і в роки Української революції 1917-1919 рр. (про що він по-військовому стисло написав у книзі спогадів „Січові Стрільці в боротьбі за київські Золоті ворота”. – Нью-Йорк, 1965; фрагменти передруковувалися в збірнику „Україна. Наука і культура.” Київ, 1994. – вип. 28), і в роки еміграції в Австрії 1919-1921рр. Саме тоді оформилася ідея про утворення Української військової організації, що в нелегальних умовах продовжувала б збройну боротьбу за незалежну Україну. Дашкевич брав участь в організації та в початковій діяльності УВО, а, повертаючись до Львова, мав доручення зміцнювати і поширювати конспіративну діяльність. У 1921-1922 рр. Коновалець також був у Львові – вони далі були разом. Пізніше дороги їх розійшлися. Батько вважав, що ще не до кінця використано

можливості легальної боротьби. Так дійшло до відновлення парамілітарних „Січей” та виникнення (після їхньої заборони польською владою) спортивних воєнізованих товариств „Луги”.

Формальне підпорядкування „Лугів” польським органам для фізичного виховання (бо, в протилежному випадку, їх розігнали б як „Пласт”) викликало кампанію протесту 1933-1934 рр., керовану Краєвим проводом ОУН. (Якось тоді й не пам'ятали, що бойовик Мацейко, який здійснив атентат на міністра Перацького, був вихованцем „Лугів”). В Чехо-Словаччині, на курорті Карлові Вари, дійшло до зустрічі Коновалець – Дашкевич і загроза конфлікту минула. Це була остання особиста зустріч двох бойових побратимів. Взаємну повагу і пошану вони зберігали завжди. І коли 1958 року біля могили провідника ОУН відзначали сумне двадцятиріччя з дня загибелі, генерал-хорунжий армії Української Народної Республіки Роман Дашкевич стояв у першому ряді тих, що вшановували пам'ять Євгена Коновальця.

Коновалець не є постаттю героїчною виключно через свою трагічну героїчну смерть. Він став лідером нації, що бореться, задовго до цього.

Постать полковника-провідника, великого патріота і борця, для якого доля України була понад усе, для якого не існували приватні інтереси, постать великого організатора і людини непохитної волі притягає і притягатиме погляди людей сучасних і наступних поколінь.

Євген Коновалець — одна з тих особистостей, які залишили глибокий і незнищимий слід в історії не лише Визвольних Змагань України на початку 20-го століття, а й вплинули на весь процес здобуття Україною незалежності протягом останнього століття. Тому не дивно, що його ім'я паплюжилось окупантами на всіх етнічних українських землях, до якої держави вони б не належали. Не дивно, бо Євген Коновалець, попри всі свої заслуги перед Україною, в різних, дуже важливих для перебігу історії подіях, вчинив річ значно важливішу — він організував процес визвольної боротьби, перебіг і розвиток якого відбувався, незважаючи на знищення ворогами української державності його провідників, у тому числі і самого Коновальця. Таємницю його успіху розкривають спогади багатьох людей, які особисто були знайомими з Полковником.

У кожній проблемі Коновалець вмів відділити головні завдання від другорядних, у кожній людині — побачити позитивні якості, вкрай необхідні для виконання вирішальних завдань, умів ігнорувати суперечки з несуттєвих питань, або й ті, які були лише теоретичними, про які його досвід підказував, що невідомо, чи на практиці вони постануть на порядку денному. Цим він щонайменше не створював собі опонентів, а то й ворогів з людей, корисних для загальної справи, і в цьому, мабуть, таїна його осягів, як політичного діяча, при якому в українських патріотичних організаціях відбувався не процес поділу, розколів і взаємного поборювання, а навпаки, об'єднання задля досягнення найважливішої мети — здобуття Української Держави.

Водночас йому якнайменше пасує характеристика опортуніста. Очевидно, що людина, яка створила підпільну військову організацію, продовжила визвольну боротьбу збройними методами, коли війна, як така, була програна, опортуністом бути не може. Просто він був політичним і військовим лідером від Бога, і щастям нашого народу є те, що серед українців 14 червня 1891 року народився Євген Коновалець. Бо це він у двадцяті роки минулого століття організував процес, який остаточно призвів до проголошення Незалежності.

Євген Коновалець прийшов на світ у родині сільської інтелігенції в селі Зашкові неподалік Львова. Його батько, Михайло Конова-

лець, був управителем народної школи в Зашкові, там же вчителювала мати Марія. Дід Євгена — отець декан Михайло Коновалець, був парохом у цьому ж селі, прадід — отець Скоробогатий, був парохом у ньому ж. Всі вони поховані на цвинтарі родинного села, і навіть ці поховання свідчать про ту невпинну ідейну боротьбу в площині національних інтересів, яка відбувалася в Галичині у 19-му столітті.

З одного-боку обмежувала сільським дітям можливості суспільного зростання інструкція „**Politische Verfassung der Schulen in der K.K. Erbstaaten**“, яка стверджувала: **„Бажанням Високого Уряду є — не заохочувати селян до вищої освіти, щоб вони не ухилилися від робочого стану своїх батьків**“, а навпаки, щоб **„були добрими й згідливими сусідами, вірними підданими свого Монарха і свого дідача**“.

З іншого — домінування польської шляхти у місцевих урядах, яка прав українців ні у сфері політики, ні у сфері культури чи освіти визнавати не бажала. Нарешті, російська ідеологічна експансія здійснювалась москвофільським „обществом ім. Микоїла Качковського“, і розрахована була на освічену частину українців. Мова, яку пропитували качковці, була ні російська, ні українська, ні церковнослов'янська, от, така собі чудернацька суміш, яку, до речі нещадно висміював Іван Франко. Від того часу залишилися на галицьких цвинтарях надгробки, як пам'ятники одного з періодів російської мовно-культурної експансії, і не обійшли вони й Зашкова. Остаточ-но зупинила це мовно-ідейне баламучення воєнна експансія Росії, перша російська окупація Галичини в ході Першої Світової війни, заборона українських культурних товариств і арешти та виселення в неблизькі краї національно свідомої інтелігенції.

Національне пробудження Зашкова було спричинене насамперед директором школи Михайлом Коновальцем. Під впливом Євгенового батька сільські газди почали віддавати дітей на навчання до Львівської Академічної гімназії, а далі і на вищі університетські студії. Яскравим прикладом є доля його учня Миколи Творидла, який пізніше закінчив Рільничу Академію в Дублянах, потім був одним із директорів „Сільського Господаря“ і „Центросоюзу“, а під час польської окупації — сенатором Сейму від УНДО. Відомим українським кооператором був зашківець Дмитро Форнальчик, який отримав вищу освіту у Відні. Не дивно, що і Євген Коновалець стараннями батьків отримав добру освіту.

У липні 1901 р. він здав вступний іспит до першого класу Академічної гімназії, перед тим рік займаючись у 4-му класі народної

Батьки Євгена Коновальця: Марія Срока з родини Венгжиновських та Михайло (початкової) школи при державній учительській, семінарії на вулиці Калічій (зараз Каліча Гора) у Львові. Мешкав він у тітки Теодори зі Скоробогатих Адамек в будинку НТШ (зараз — Винниченка, 26). У 1901 році Академічна гімназія використовувала частину приміщення Народного Дому на вул. Театральній, і лише у 1907 році переїхала у своє теперішнє приміщення на вул. Бандери (тоді — Сапєги), буд. 14. Отож, Євген Коновалець встиг навчатися в обох будинках, які дотепер зберігають притаманні початку минулого століття не лише зовнішній вигляд, але й внутрішнє оздоблення.

У становленні особистості важлива є не лише освіта, а насамперед виховання. Сучасники свідчать, що вихованням Євгена займалась мати. Марія Коновалець була модерною (на той час) вчителькою, яка користувалась авторитетом у своєму фаховому середовищі, а в роботі опиралась на засади, вироблені Песталоцці: „Діяти й виконати — це головна справа”. Синів своїх вона виховувала твердо, по-спартанськи. Оглядаючи весь життєвий шлях Євгена Коновальця, то ніде, ні у його творах, ні у спогадах сучасників, не знайдемо навіть у найтяжчі хвилини ані розпачу, ані печалі. Замість плачів над військовими чи політичними поразками ми бачимо тверезу оцінку ситуації та негайно вироблені практичні заходи для початку нових етапів боротьби. Ось так мудра опіка матері виховала-викувала залізного командира Визвольних Змагань 1918-20 рр., органі-

затора того етапу боротьби за Українську Державу, який призвів до створення ОУН, а потім — УПА та УГВР.

Що ж до національного виховання, то сучасники говорять про значний вплив на Євгена його батька. Згідно з донесеннями жандармерії до староства, Михайло Коновалець „займався політикою”, і певний час жив під загрозою бути переведеним на вчительську роботу за межі українських етнічних територій. Коли Євген підріс, то й сам почав вироблятися на організатора громадського життя в Зашкові. Навчаючись, він від 6-го класу належав до гімназійної футбольної команди „Україна”. Пізніше організував футбольну команду в Зашкові при читальні „Просвіти”, і це була перша команда в околиці. Нічого дивного, бо другим фактором був вплив на Євгена Івана Боберського, голови товариства військово-спортивного виховання українців у Галичині „Батька-Сокола”, а на щодень — учителя німецької мови та фізвиховання в Академічній гімназії.

Як свідчить шкільний товариш Коновальця Степан Шах, у 6-му гімназійному класі Євген вступив до таємного гуртка учнів Академічної гімназії, завданням якого було — вироблення національної свідомості учасників та підготовка до громадської праці. За свідченнями самого Коновальця, найактуальнішими політичними завданнями галичан на той час учасники цього гуртка вважали справедливе політичне представництво українців у австрійському парламенті та право до вищої освіти українською мовою, а отже — український університет у Львові. **„І тоді, в міру своїх сил, — писав Коновалець у „Зіставленні найважливіших подій із мого життя” у 1937-му році, — почав я ближче інтересуватися власним селом, заходити до існуючої вже в Зашкові читальні „Просвіти” та читати там реферати. Одначе, ширшу діяльність почав я щойно по закінченні гімназійних студій”.** Збереглися звіти зашківської читальні „Просвіти”, писані рукою Євгена, з них ми можемо дізнатися теми доповідей, прочитаних ним перед земляками: „Про значення товариства „Сокіл”, „Профспілковий рух і його значення”, „Тарас Шевченко і його значення для селянства”, „Про кредитові спілки-„райфайзенки”, „Історія України-Руси (найдавніші часи)” (чи не перегукується це з працею Михайла Грушевського, який саме тоді працював у Львові?). Це не була праця для вузького кола сільських господарів — у 1909 році до читальні „Просвіти” належали 50 чоловіків, 50 парубків і 40 дівчат, а звіт за 1910-11 рр. показує нам серед учасників 70 чоловіків, 20 жінок, 40 парубків, 36 дівчат — усього 166 членів. У 1909 році хору в селі ще не було, а роком пізніше зашківці звітують до централі „Просвіти” про концерт в честь

15

Зашків, 1913 р.

Перший ряд, зліва направо: пані Коновалець, панна Коцко, пані Коцко; другий ряд: Мирон і Євген Коновальці, Петро Бубела, Степан Коновалець

Восени 1912 року Євген Коновалець переїжджає на постійне проживання до Львова. Зразу ж занурюється у вир громадського життя: його обирають заступником голови секції при „Академічній громаді“, секретарем і організатором „Просвіти“ у Львівському повіті. У тій роботі його помічником знову став близький приятель Петро Бубела. У 1913 році Коновальця обирають до головної управи Українського Студентського Союзу. Варто перерахувати тих вісьмох студентів, оскільки всі вони залишили слід в історії Галичини, а то й України: Осип Когут, Петро Дідушок, Осип Навроцький, Олена Степанівна, Юліян Охримович, Володимир Котецький, Роман Дашкевич і Євген Коновалець.

Активно працюючи в студентському середовищі, Євген не пориває зв'язків із рідним селом. Газета „Діло“ 21 березня 1913 року засвідчила, що доповідь на зборах львівської філії „Просвіти“ про діяльність зашківської управи робив саме Коновалець.

В липні 1913 року у Львові відбувся Всеукраїнський Студентський Конгрес. Ми переважно згадуємо цей з'їзд студентів, які походили з усіх українських земель (були присутні студенти-емігранти з Наддніпрянщини), у зв'язку із проголошенням на ньому рефератом

Дмитра Донцова „Сучасне положення нації і наше завдання“. Показовим щодо життєпису Євгена Коновальця є те, що він теж виступав на цьому з'їзді реферат „Про університетську справу“. Доповідь Євгена закінчувалась п'ятьма резолюціями, які були одночасно проголосовані учасниками Конгресу: **1) вимога до уряду негайно заснувати український університет у Львові у формі цісарського розпорядження і одночасно внести відповідний законопроект у парламент; 2) вимога до українських репрезентацій у парламенті і галицькому Сеймі поставити питання університету на перше місце щодо важливості українських політичних вимог; 3) ствердження від імені учасників Конгресу, що українська молодь не зрікається ніяких методів боротьби, які могли б причинитися до здобуття самостійного українського університету у Львові; 4) вимога до влади до часу прийняття рішення щодо українського університету залишити існуючий університет ім. цісаря Франца І багатомовним** (тут варто звернути увагу на назву університету: від 1804 року він мав австрійську урядову назву „ім. цісаря Франца І“, під час святкувань 250-річчя університету сенат надав йому назву „ім. короля Яна Казимира“. Українці ігнорували польську назву вузу, звідси поява в офіційному документі назви, не зв'язаної з історією польської держави). **5) Заклик до української молоді суворо пильнувати права української мови в діючому університеті.**

Євген Коновалець не обмежується доповіддю про стан справ та пропозиціями щодо програми діяльності — він ще й сам діє, гуртує студентів для боротьби за спільну справу. 18 липня 1913 року „Діло“ публікує оголошення: **„Студентів (ок) вищих і абітурієнтів середніх шкіл, прихильників націонал-демократичної програми, ... проситись подати негайно свої точні адреси на руки Євгена Коновальця в Зашкові, пошта Куликів“**. Це є посереднім свідченням про те, що мешкав тоді Коновалець саме у рідному селі.

Конгрес мав великий вплив на українську молодь, а щодо Коновальця, то в згаданих вище спогадах він говорить, що „обіч науки у проф. Боберського в гімназії та акту Мирослава Січинського (в 1909 р.) знайомство з Дмитром Донцовим — це третій найважливіший момент моєї молодості“. Донцов уже тоді відкидав будь-яку можливість автономії України в межах Російської імперії, і прагнув відокремлення України від Росії в будь-якій формі. Ці ідеї Донцова разом із діяльністю Боберського, привели до трансформації соціальних і сілових організацій із руханково-пожежних у структури військового виховання. Так само серед пластунів існувала велика гру-

па прихильників військової підготовки, представниками якої були Іван Чмола та Петро Франко. Врешті, бажання українців падало на добрий ґрунт в австрійському уряді: перед загрозою війни з Росією він робить ставку на національні відділи у своїй армії, дозволяє військову підготовку в руханкових організаціях, що врешті призвело до створення підрозділів Українських Січових Стрільців.

Із 1913 року Євген Коновалець став членом „Тіснішого Народного Комітету” Української Народно-Демократичної Партії. У цьому своєрідному політичному клубі молодий студент права має можливість спілкуватись із українськими представниками у віденському парламенті — Костем Левицьким, Лонгином Цегельським, Євгеном Петрушевичем, Євгеном Олесницьким, головою „Просвіти” Іваном Кивелюком, редактором „Діла” Василем Панейком та багатьма іншими видатними політиками галицького життя. Це був політичний університет Євгена Коновальця, наука в якому можливо й не вплинула на його світогляд так, як згадані вище Донцов і Боберський, але допомогла йому в майбутньому так ефективно діяти на ниві української політики.

28 липня Австро-Угорщина оголосила війну Сербії. Протягом двох тижнів усі значні європейські країни включились у Першу світову війну. 1-го серпня УНДП, Радикальна і Соціал-демократична партії створили міжпартійну Головну Українську Раду, яку очолив голова Української Парламентської репрезентації д-р Кость Левицький. Коновалець брав участь у засіданнях Ради як представник Українського Студентського Союзу, хоч уже був мобілізований до військової служби як однорічний доброволець 19-го полку Крайової Оборони у Львові, у першій чоті окремої сотні „однорічників”. Казарми полку були на вул. Петра і Павла, 29 (тепер — Мечнікова), однорічники ходили вправлялись у стрільбі на Кайзервальд. До 30 серпня новобранців навчали військової справи, і завдяки тому, що Євген Коновалець уже тоді був помітною фігурою в українському політичному житті, він мав можливість ходити у звільнення до міста, зустрічатись із членами Головної Української Ради.

У серпні 1914 року Головна Українська Рада виступила з ініціативою створення Легіону Українських Січових Стрільців, який надалі існував при львівському XI корпусі австрійської армії. Тим часом російська армія 3 вересня без бою зайняла Львів. Несподівано для Євгена його батько, (директор зашківської школи) та дядько — малехівський парох отець Володимир Коновалець в перші дні війни були заарештовані австрійськими жандармами як „москвофіли” та інтер-

новані в таборі в Талергофі. Очевидно, що шпигуноманська параноя, так талановито описана Ярославом Гашеком у „Пригодах бравого вояка Швейка” панувала не лише в Чехії, а й у Галичині. Цілком зрозуміло, що родичі Євгена були заарештовані за фальшивим доносом, адже в першу чергу завдяки Михайлові Коновальцю не було в Зашкові „Товариства ім. Качковського”. Хоч, можливо, якби Михайло Коновалець залишився в Зашкові до початку російської окупації, то його чекала б доля багатьох свідомих українців, депортованих вглиб Росії так само, як Митрополит Андрей Шептицький.

Завдяки зусиллям Євгена на початку 1915 року батько був звільнений з табору в Талергофі, збереглась їх спільна фотографія з нагоди звільнення. Додому Михайло Коновалець повернувся лише в червні 1915 року, коли російські війська відступили.

Євген Коновалець після відступу австрійських військ опиняється в Словаччині, у школі старшин резерву. Пізніше вишкіл був продовжений у Штирії біля Грацу. Весною 1915 року кадет-аспіранта Коновальця призначено до чергового маршбатальйону 19-го полку, який брав участь в боях на Маківці. Під час одного з наступів на російські позиції Коновалець потрапляє в полон.

Михайло Коновалець
з сином Євгеном після
звільнення з табору Талергоф

Другу половину 1915 року і більшість 1916 року Євген Коновалець перебуває в таборі полонених у Чорному Ярі біля Царицина. Наприкінці 1916 року його переводять у табір в самому Царицині. Там він застав російську революцію у березні 1917 року, нав'язав контакти з наддніпрянськими українцями і почав готуватись до втечі з табору. Є дуже цікаве свідчення учасника Легіону Українських Січових Стрільців Дмитра Герчанівського про його першу зустріч з Коновальцем в російському полоні: „Тоді саме, як ми ждали надворі на провідника нашого конвою, він, — Євген Коновалець, прощався з поручником Андрієм Мельником і Романом Сушком та хорунжим Михайлом Матчаком, а через них і з нами. Хтось із львов'ян відповів на запити кількох з-поміж нас, що це один з найдіяльніших орга-

нізаторів і молодих громадських працівників не тільки у Львові, а й у Львівщині взагалі. А чотар Василь Кучабський додав, що цей саме Коновалець один з тих, що можуть і творять обставини." Дуже влучно окреслена риса світогляду Коновальця — він завжди прагнув творити обставини, які надалі і без нього працювали б на потрібну справу.

Опинившись у Києві, Євген Коновалець береться за працю, від якої найбільше залежить доля майбутньої Української держави: формування війська. Тоді ж в історії становлення української державності стався епізод, досі дослідниками не помічений, але який характеризує дипломатичні якості Євгена Коновальця. Командувач Київської військової округи генерал Оберучев вирішив використати Чесько-Словацький легіон для встановлення у Києві влади білогвардійців. Представники Галицько-Буковинського комітету Є. Коновалець, Ф. Черник та Р. Дашкевич провели переговори з легіонерами, після чого чехи і словаки вийшли з Києва та заявили, що у війну між українцями та росіянами втручатись не будуть. Таким чином влада у Києві залишилась в руках Центральної Ради.

З огляду на воєнний час життєвим питанням для України стало створення власних збройних формувань. Звичайно цю діяльність ми пов'язуємо з особою Головного Отамана УНР Симона Петлюри. Однак, за оцінкою члена Центральної Ради Михайла Єреміїва, в початковий період існування Ради внесок Коновальця у створення збройних сил був значнішим. Більше того, із спогадів Єреміїва випливає, що якби на час Берестейських переговорів було втрачено контроль над Києвом — Берестейський трактат з нею не було б підписано, і відповідно — Україна не була б визнана як незалежна держава. Цієї ж думки дотримується у своїх спогадах Андрій Мельник, який пліч-о-пліч пройшов із Євгеном Коновальцем горнило визвольної війни 1917-21 рр. На той час найбільш боєздатною військовою силою, що стояла в обороні Центральної Ради, були січовики, організовані Євгеном Коновальцем спочатку, від 12 листопада 1917 року в Галицько-Буковинський курінь, згодом — в Курінь Січових Стрільців. Це вони стримували натиск переважаючих сил орди Муравйова доки не було погоджено підписання договору з Німеччиною і Австро-Угорщиною, вони ж звільняли Київ від більшовиків на початку березня 1918 року, притому для української влади принциповим було питання вступу власних збройних формувань у Київ до приходу союзних німецьких військ.

Сам Євген Коновалець у своєму спогаді „Причинки до історії української революції” пише: „З'їжджаючись до Києва з різних

московських таборів з постановою служити в Українській Армії (думка про творення легіону виринула тільки згодом, коли українська правильна армія виявилася фіктивною), ми не тільки не мали ніяких „амбітних плянів”, а навпаки, були надмірно наївними ідеалістами. Ми були дуже молоді й дуже недосвідчені... ми попеклись на нашій вірі у провідників тодішнього українського визвольного руху. Вони мали в наших очах недосяжний авторитет... і хоч як боляче відчували ми їхню нехоть до нашої ідеї самостійної та незалежної Української Держави, проте ми не зневірювалися у них. Та швидко ми були примушені ставитися критичніше до діяльності діячів Центральної Ради, бо бачили наглядно, що їхня політика вводить у край замість ладу щораз більшу анархію, яка не тільки заперечує організацію війська, а веде державу до неминучої руїни”.

Берестейські договори закріплювали існування України в системі між-

народного права, але на підставі них в Україні перебували німецькі війська. Це була важка плата за помилки попередніх поколінь, які втратили державність, але, мабуть в тих умовах плата, якої уникнути було неможливо. Центральна Рада пішла на неї, виходячи зі становища, що погана державність є кращою від найкращої бездержавності. Та ось прийшов момент, коли німці, спираючись на півмільйонну армію на території України, втрутились у внутрішню українську політику. 28 квітня 1918 року німецький загін припинив засідання Центральної Ради, заарештував двох членів уряду. Влада в Україні перейшла до ставленника німецького командування Павла Скоропадського, який прийняв титул Гетьмана.

Січове Стрілецтво відмовилось визнати владу Гетьмана, оскільки виявилось, що він не є суверенним керівником держави, і ніяких вагомих політичних питань вирішити без німців не може. Сам Єв-

Нарада українських старшин у Києві навесні 1918 року (Січові Стрільці в петлюрівках, Українські Січові Стрільці в мазепинках, фрагмент фотографії).

В центрі в першому ряду сидить Євген Коновалець, що є всідченням його становища у тогочасній українській військовій ієрархії

ген Коновалець заявив Гетьманові, що вважає його виступ початком великих лих для України. Тоді німецьке військо, з гарматами і броневіками, оточило казарми на вулиці Львівській, 24. Деякі стрільці і старшини були готові кинути на німців, але не дали себе обеззброїти. Коновалець скликав нараду старшин, яка більшістю голосів прийняла рішення скласти зброю, однак у випадку виконання німцями деяких умов, насамперед зняття облоги. Згідно зі спогадами Дмитра Герчанівського, який був знайомий з Коновальцем ще від часу перебування у царицинських таборах, німецьке командування погодилося на ці умови, **„...запевнило полк. Є. Коновальця (на його домагання) недоторканість голови Української Центральної Ради проф. Михайла Грушевського з боку і німців, і органів влади Гетьмана. Воно погодилось також не переслідувати Січових Стрільців, а їхнім старшинам лишити револьвери... Коли німці зняли облогу, сотня за сотнею складали зброю. Проф. Михайло Грушевський, що перебував у казармі під охороною Січових Стрільців, був глибоко зворушений цією картиною. Він пройшов мовчки попри складену зброю, і в його очах блищали сльози. Двоє стрільців застрелилися, бо не могли переболіти такого сумного кінця свого полку.“**

Андрій Мельник згадував, що **„...стрілецьтво покидало касарні з важким серцем“**. Ми не знаємо, яких переживань вартувало Євгенові Коновальцеві погодитися на складення зброї, але рішення це було правильним: німецьке панування в Україні як прийшло, так і пішло, а головна загроза незалежності з боку Росії залишилася. Той же Д. Герчанівський писав, що стрільці покидали казарми **„...хто з вірою, а хто з переконанням, що раніше чи пізніше полковник Коновалець накаже „збірку“ тепер розформованого полку (стрільцям не дораджувано їхати в Галичину)“**. Невелика деталь: мабуть, Євген Коновалець мав відомості про можливість перевороту та передбачав розвиток подій у цьому напрямку, бо за два дні до перевороту отримав у Міністерстві фінансів значну суму, яку він виплатив кожному стрільцеві, як **„ліквідаційні гроші“**. Військові кадри були збережені для боротьби із головним поневолювачем України. Поза тим, цей історичний епізод ставить твердження деяких політично заангажованих істориків про германофільство Коновальця в категорію звичайного наклепу — бачимо, що колишній австро-угорський підданий Коновалець відмовився служити німецькому ставленникові, гетьманові Скоропадському.

Варто зазначити, що внутрішня політична ситуація в Україні ускладнювалась побічними наслідками більшовицького перевороту в

Росії. Україну заповнили білогвардійські втікачі з півночі. Питома вага українських періодичних видань була мізерною, і відповідно у Києві, навіть під час урядування Центральної Ради, панувала пропаганда більшовицьких та білогвардійських організацій, але ніяк не українських самостійницьких. З приходом до влади Скоропадського вплив білогвардійських елементів на політичне життя у Києві значно посилювався. Переважно з них формувалися каральні загони, яких гетьман посилав для придушення селянських заворушень. Але формально держава залишалася українською, незалежною від Москви, Петрограда чи білогвардійських центрів, і Український Національний Союз, як речник українських політичних інтересів, шукав можливості для співпраці з гетьманом, насамперед, щоб протиставитися засиллю російських впливів та щоб збудувати українську силу. Андрій Мельник так оцінює роль Коновальця у тих подіях: **„Знавши, на яких глиняних ногах стояла гетьманська держава, він невтомно працював над справою зближення деяких гетьманських кіл з Українським Національним Союзом. Він намагався... переконати Гетьмана (на жаль, ненадовго!), що тільки спираючись на українські національні сили, він спроможеться без чужої допомоги, німецької чи московської, встояти при кермі України. З цією діяльністю пов'язується факт участі в гетьманському уряді таких визначних українських діячів як Дмитро Дорошенко та Максим Славінський, і, зрештою, факт, що Гетьман дав дозвіл на віднову формації Січових Стрільців“**.

Сам Євген Коновалець у своїх спогадах пише: **„... справа організації Української Армії представлялася препогано. Творено справді штаби й військові управи, що дійсно вели підготовчу працю до організації кількасоттисячної української армії. Але всю ту роботу вели не українці, а навпаки — у великій більшості люди, ворожі українцям і всяким інтересам української нації. Отже, праця гетьманських штабів була з фахово-військового боку дуже гарна, але з національного — цілком непродуктивна, а що більше — небезпечна...“**

Оцінка Коновальцем самого Гетьмана, як людини, пояснює як причини приходу його до влади з чужої волі, так і безславного кінця гетьманату: **„На підставі моїх спостережень я прийшов до висновку, що П. Скоропадський — людина чесна, але дуже слабовільна, українському народові та його справам дуже далека... майже в кожній розмові зі мною підкреслював, що керується він лише добром України, та нарікав, що українці**

не хочуть його підтримати, а одночасно оточував себе людьми вкрай ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їхніх порад і вказівок..."

В цих обставинах дипломатичний хист Євгена Коновальця допоміг досягти порозуміння із гетьманом про відновлення формації Січових Стрільців, щоправда у меншому обсязі, і не в Києві, а в Білій Церкві. Протягом трьох місяців, від серпня до листопада 1918 року Євгенові Коновальцеві вдалося зформувати військовий підрозділ, який, згідно із свідченням полковника Андрія Мельника, перевищував боєздатністю попередні формації Січових Стрільців. Це сталося дуже вчасно, бо 14 листопада 1918 року Павло Скоропадський видав Універсал про федерацію України з Росією. Київ захопили білогвардійські дружини. 16 листопада ввечері Окремий загін Січових Стрільців вирушив на Київ.

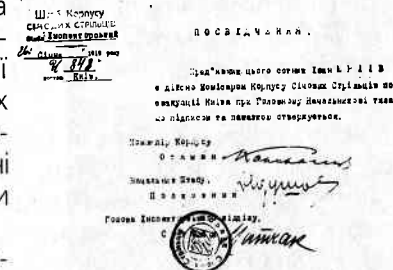
В книзі Матвія Стахіва „Україна в добі Директорії УНР“, виданій у 1962 р. в Скрентоні, США, є спогад про зустріч Коновальця з Гетьманом напередодні антигетьманського повстання, вимоги стрілецтва про розпуск білогвардійських дружин, які були відкинуті Гетьманом.

Подолавши опір, німецької залози у Фастові вночі 17-го листопада, стрільці над ранок 18-го вступили у бій із гетьманськими військами: офіцерськими добровольчими загонами генерала Святополк-Мірського та Сердюцькою дивізією, загальною чисельністю 8000 бійців. Згідно зі свідченнями Андрія Мельника „стрілецькі сили були вдсятеро меншими — чотири піхотинські сотні, одна кулеметна сотня та одна гарматна батарея“, і тим не менше, „російські загои втратили понад 600 убитими і стільки ж пораненими“. Втрати стрільців склали 17 вбитих. Того ж вечора Січові Стрільці захопили Васильків. Сердюцька дивізія та кінний дивізіон під командуванням підполковника Юрія Отмарштайна перейшли на бік стрілецтва. В Україні почалось протигетьманське повстання, до якого приєдналися інші українські воєнні формування та збройні загои селян.

Період влади в Україні Директорії, який почався після повалення гетьманської влади, показав, наскільки українське суспільство було не готове до оборони власної держави. Анархія була не лише модною ідеологічною течією, вона руйнувала найменші можливості опору українців силам, які намагались зруйнувати їхню державу. Повстання отаманів, розбиття України на дрібні території, які були підвладні лише місцевим лідерам, які не лише не визнавали влади Директорії, а й прямо її поборювали, призвели до того, що більшовицькі війська по частинах захоплюють Україну. Весь цей час Коно-

валець очолює формування Січових Стрільців, яке збільшуючись чисельно перетворилось у Осадний Корпус Січових Стрільців, залишаючись лояльним ідеї Української Держави та владі, яка її на той час представляла. Характерно, що під кінець 1919 року чисельність наддніпрянців у його лавах складала 80-90%. Підрозділ Коновальця показує зразок ідейності та національної відданості, однак самих лише Січових Стрільців виявилось замало для утвердження держави. Українські визвольні змагання початку XX століття прийшли до закономірної поразки.

Ще керівники обох українських держав, УНР — Симон Петлюра та ЗУНР — Євген Петрушевич, намагались дипломатичними заходами вберегти бодай часточку української землі для власної держави, проте там, де сильні ділили світ, для слабкого не знаходилось навіть клаптика рідної землі. Щоправда, після з'єднання УГА з військом УНР українцям вдалося здійснити вдалий наступ і навіть 30 серпня 1919 року знову зайняти Київ. Проте це був останній значний успіх українських визвольних змагань, здійснений виключно власними силами. На другий же день у Київ входять денікінські війська. Фронти боротьби за Україну знову відкочуються на захід, переважно під ударами більшовиків. Євген Петрушевич, намагаючись зберегти гинучу від тифу Українську Галицьку Армію та ввійти у порозуміння із державами Антанти, укладає сепаратний договір з Денікіним, що, як показав перебіг подій дозволило врятувати від тифу багатьох стрільців УГА, але не дало ніяких реальних важелів для врятування ЗУНР. Директорія УНР мала проти себе три фронти — з поляками, Денікіним і більшовиками, і з усіма трьома теж не давала собі ради. Симон Петлюра, намагаючись зберегти державу хоч би на Наддніпрянщині, погодився на загарбання

Командний склад Корпусу Січових Стрільців. Фото на згадку після інтернування корпусу в Луцьку, грудень 1919. Сидять, зліва: сотник М. Матчак, полковник А. Мельник, полковник Є. Коновалець, полковник Р. Сушко, сотник І. Даньків. Стоять, зліва: сотник І. Андрух, полковник Р. Дашкевич, сотник В. Кучабський, сотник Я. Чиж.

поляками Західної України взамін на спільні дії проти більшовиків. У спільному поході союзні війська зайняли Київ, але після контрнаступу червоних поляки вирішили, що їх власні інтереси є вищими від спільних, і підписали в Ризі мирний договір з Москвою. Так завершився черговий поділ України її сусідами, а люди, які вважали своїм національним обов'язком боротьбу за державність власного народу, мусіли виробляти програму боротьби на новому етапі.

Через чотири дні після підписання угоди Петлюри і Пілсудського, 6 грудня, частина Січових Стрільців була переведена під команду генерала Омеляновича-Павленка, який того ж дня розпочав свій партизанський похід по тилах ворога. Решта частин Осадного Корпусу мала більше половини складу, хворого на тиф і залишилася в Новій Чорторії та Мирополі. Вже на другий день там на них наскочили частини відомої із сумної історії ЗУНР армії генерала Юзефа Галлера, роззброїли та інтернували у Луцьку. Євген Коновалець опинився з тими Січовими Стрільцями, які не брали участі у поході армії УНР разом із польським військом на Київ. Все ж таки завдяки договору Петлюри з Пілсудським ставлення поляків до частин УГА і до формувань УНР було різним. Союзних полякам вояків частин УНР невдовзі було звільнено, бажаючи старшини приступили до контракткової служби у Війську Польському, а ті, що не бажали — виїхали в еміграцію. Таким чином від середини 1920 року Євген Коновалець опиняється в Празі, а потім у Відні.

Після закінчення воєнних дій переважна більшість українських вояків повернулися до цивільної праці. Але були такі, для яких війна не могла закінчитися, поки не буде досягнуто головної мети — Української Держави. Виняткове місце Євгена Коновальця в історії України визначила його особиста життєва позиція щодо цієї великої мети — він стає організатором структур, які ставили собі за мету підготувати український народ до здобуття незалежності під час наступних глобальних потрясінь.

Незважаючи на високу дисципліну формувань Січових Стрільців, що визнають усі учасники та дослідники процесу визвольних змагань, протягом часу воєнних дій існував дорадчий орган при командирові — Стрілецька Рада. Коновалець часто вдавався до поради цього органу, можливо часом навіть з метою підняття і дисципліни, і власного авторитету. Останнє засідання Стрілецької Ради відбулося в липні 1920 року, де вона була розпущена, а стрільців — закликано повертатись із еміграції в Галичину. Євген повернувся у рідне село наприкінці літа, всього лише на кілька тижнів, а вже в кінці

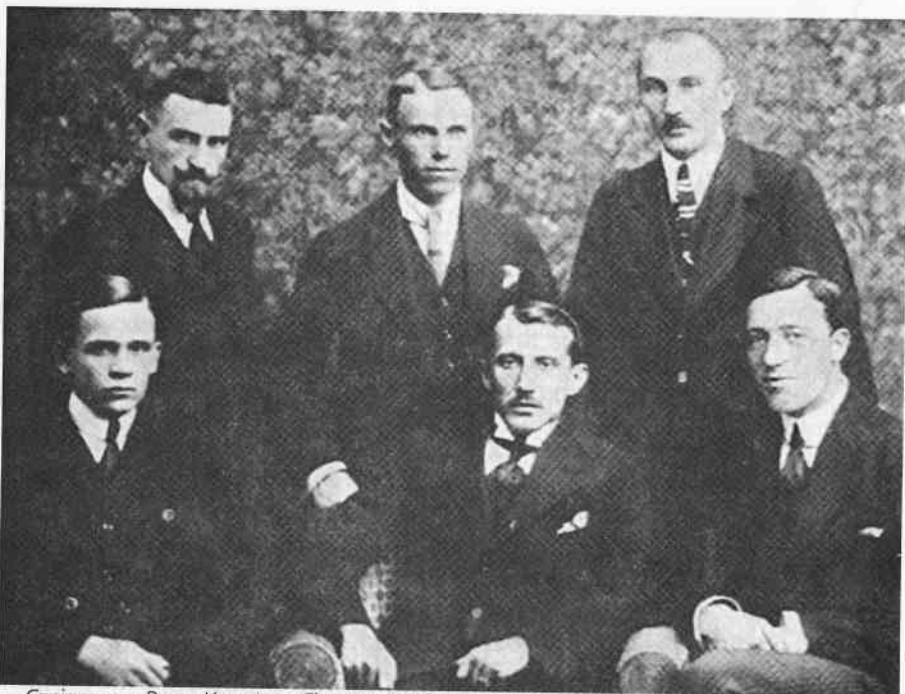
серпня разом із братом Мироном він від'їжджає до Праги. 31 серпня там відбулася нарада українських старшин, на якій було засновано УВО — Українську Військову Організацію. Згідно зі спогадами одного із членів Начальної Колегії УВО — її керівного органу — Осипа Навроцького, на початку своїм головним завданням автори задуму бачили збереження кадрів українських збройних сил. Те, що більшість засновників УВО мали на меті насамперед на увазі військові проблеми процесу боротьби за незалежність, свідчать і спогади учасників, і спрямованість роботи УВО у перші роки її існування. Невдовзі Начальна Колегія була перейменована в Начальну Команду, а Євген Коновалець став першим Начальним Командантом УВО.

Євген Коновалець після розв'язання Корпусу Січових Стрільців, Луцьк, 1920 рік

На початковому етапі існування УВО була насамперед організацією українських старшин, які ставили перед собою завдання у випадку військового конфлікту в Європі швидко розгорнути українську армію, і таким чином вирішити військове питання боротьби за незалежність. Для цього розроблялись мобілізаційні плани, кожен старшина мав своє місце у майбутніх формуваннях, розвідка УВО в свою чергу збирала інформацію про мобілізаційні плани займанців.

Однак дуже швидко організатори УВО переконались, що сподіватись навіть на військовий конфлікт держав Антанти з більшовиками марно. Про це писав у лютому 1921 року в своїх листах до Львова Євген Коновалець: **„Політика УНР, як і взагалі політика Наддніпр. України, могла би стати активною тільки в цьому випадкові, коли би держави Антанти рішилися виступити зі збройною інтервенцією проти большевиків. Надіятись, однак на це немає ніяких основ. Протівно, думку збройної інтервенції проти теперішніх панів Росії і України вважати треба остаточно зліквідованою.”** І далі: **„Польща ні тепер, ні в найближчій, а навіть в дальшій майбутності проти Росії, чи то большевицької чи реакційної, не піде... Антанта ні під якою умовою на це їй не дозволить. Орієнтація на Польщу, які небудь надії на її допомогу в нашій визвольній боротьбі, це абсурд, а для нашої справи річ навіть дуже шкідлива.”**

Стрілецька Рада Корпусу Січових Стрільців, Прага, липень 1920 р. Сидять зліва: сотник Іван Андрух, полковник Євген Коновалець, сотник Василь Кучабський; стоять, зліва: полковник Іван Чмола, сотник Михайло Матчак, сотник Ярослав Чиж.

З іншого боку, як випливає з його листів, Коновалець оптимістичніше ставився до перспективи міжнародного визнання ЗУНР, хоча й був свідомий сили польської політики, помноженої на dokonаний факт посідання українських земель. З листування можна зробити висновок, що був період, коли Євген Коновалець схилився до думки, що „Україну можна будувати з Галичини”, оскільки націлював стрілецьтво на підтримку уряду ЗУНР. Взагалі, якщо оцінювати Коновальця як національного вождя (хоч на період закінчення війни він таким ще не був у свідомості хоч би частини суспільства), то листи до товаришів із Стрілецької Ради дають свідчення його провідницької зрілості вже на той час. Національний провідник не має права згорти боротьбу після поразки якої-небудь кампанії, життя нації не обмежується одним поколінням, і він зобов'язаний мислити категоріями, які б охоплювали діяльність мертвих, живих і ненароджених поколінь. **„Ваше завдання, – писав він до товаришів по зброї у 1921 році, – коли не можна нічого більшого зроби-**

ти, задержати нашу організацію в примітивних формах, щоби переждати це врем'я люте, зберігаючи при цьому нашу провідну думку. Інша річ, чи нам вдасться досягнути цю нашу мету, але сьогодні вже казати собі, що все покінчено, що „commedia finita”, вважаю невмісним, а коли б це сталося, вважав би злочином.”

З цим періодом станов-

лення нових визвольних формувань зв'язана остання можливість Євгена Коновальця побувати на рідній землі. Він активно зустрічається з військовиками обох українських армій, об'єднуючи їх в одну структуру та виробляючи на нарадах стратегічну концепцію визвольного руху, яка б включала виховання нового покоління та включення його до планів визвольної боротьби. Збереглися фотографії, на яких ми бачимо учасників тих нарад, які проводились під виглядом туристичних прогулянок. Знаменною є присутність на цих нарадах полковника Івана Чмоли. З одного боку ми не спостерігаємо його активної участі в УВО, а з іншого боку, Пласт, яким він керував, підготував немало цінних кадрів для УВО, а щодо ОУН, то практично всі провідні кадри Організації пройшли пластовий вишкіл. Це свідчить про далекоглядність людей, які творили плани майбутньої визвольної боротьби, але насамперед головного керівника, організатора і визнаного лідера стрілецького середовища – Євгена Коновальця.

Збройні дії закінчились, і на деякий час епіцентр національної боротьби змістився в Галичину. Галицькі політики були поділені на два табори: сепаратистів, які вважали утвердження ЗУНР остаточною метою державотворення, і соборників, які розглядали ЗУНР лише як сходинку до досягнення більшої мети – УССД, Української Самостійної Соборної Держави. Стрілецьтво, яке пройшло бойовий шлях Осадного Корпусу не могло бути на інших позиціях, аніж соборницькі. Цим пояснюються певні тертя між Євгеном Коновальцем

Нарада в Карпатах, 1921 р. Зліва: Іван Чмола, Софія Федак, Андрій Мельник, Параска Чмола, Євген Коновалець

Ворохта, 1921 р. Зліва: Ярослав Чиж, Параска Чмола, Василь Кучабський, Іван Чмола, Таїса Юрієва, Євген Коновалець

той час був шефом міністерства преси і пропаганди ЗУНР, у своїй статті **„Вічуючі діти”** звинуватив галичан-офіцерів армії УНР у підбурюванні студентів та в нелояльності до рідної землі. В цей час Євген Коновалець перебував у Відні, де з Дмитром Левицьким (пізнішим головою УНДО), Андрієм Мельником, Міленою Рудницькою, Павлом Лисяком та Іваном Чмолою створив організацію „Молода Галичина”. Ще один учасник тієї організації, корифей української журналістики Іван Кедрин згадував, що під впливом дискусій у їхньому колі д-р Павло Лисяк зрікся посади головного редактора офіційного Уряду ЗУНР „Український Прапор” та помістив у газеті „Воля” відверто соборницьку статтю „Совіт нечестивих”, „що була наче політичним вірую всього того гурту галичан, обурених обласними та партійними спорами української еміграції”.

Цікавим є спогад Кедрина щодо оцінки „Молодою Галичиною” перспектив боротьби за визнання ЗУНР в умовах польської окупації: **„Всі ми тоді, з Дмитром Левицьким та Євгеном Коновальцем у проводі, ставились негативно до політики центру Євгена Петрушевича, яка провадила міжнародний процес за Східню Галичину, спираючись на 91-шу статтю Сен-Жерменського договору 1919 року. Ця стаття поставила була під суверенітет Антанти ті колишні землі Австро-Угорщини, доля яких не була вже вирішена іншими договорами й міжнародними актами. Ми не вірили, щоб можна було виграти спір за Галичину – у відірванні від всеукраїнської проблеми. Звичайно, ніхто з отого критичного супроти центру Євгена Петрушевича гурту не перешкоджав йому вести цей міжнародний процес”**.

та представниками уряду ЗУНР і в еміграції, і в Галичині. Показовим прикладом ідеологічних розходжень стала справа студентського з'їзду.

На початку липня 1921 року у Львові відбувся З'їзд українського студентства. У своїх резолюціях студенти стали на бік соборницької ідеології, що викликало роздратування уряду ЗУНР. Д-р Осип Назарук, який на

Значно пізніше, 9 жовтня 1933 року в щоденнику Євгена Бачинського, який був близько знайомий із Євгеном і Ольгою Коновальцями, знаходимо запис, який свідчить про тяглість переконань полковника: **„Дійсно, всі галичани – з Коновальцем, але він сам – з наддніпрянцями. Завжди каже, що здобудемо тоді незалежність, коли Київ буде наш і політично, і демографічно”**.

Незважаючи на недовіру та подекуди відверту ворожість діячів ЗУНР до соборницького стрілецтва, Євген Коновалець готує військові акції на підтримку західноукраїнського уряду, цього разу використовуючи структури УВО. Це свідчить про нього, як про зрілого політика, який вірно оцінив загальнонаціональні стратегічні інтереси і піднісся у своїх діях над особистими образами. До речі, на відомому фото, яке датується (на жаль, без вказання джерела інформації) укладачами збірника „Євген Коновалець та його доба” часом розв'язання Корпусу Січових Стрільців у Луцьку в 1920 році, командир Корпусу сфотографований у формі полковника Української Галицької Армії. Це ніяк не прокоментовано авторами збірника, але цей факт вимагає пояснень: чому Коновалець, який ніколи не воював в складі УГА, вдягнув її форму? Уряд УНР і частина Коновальця, підпорядкована цьому урядові, була союзною з польським урядом Пілсудського, армія ж, форму якої вдягнув полковник, була в стані війни з поляками. Таке фото слід розглядати як демонстрацію політичної позиції, а не випадковість викликану, приміром, „відсутністю форми, прийнятої в осадному корпусі”, бо наслідком міг бути щонайменше арешт. Врешті, Коновалець був цілісною особистістю, дешева поза в політиці була йому чужою. Причина, мабуть, в іншому – в цей час УВО, командантом якої він був від часу заснування, своїми акціями підтримувала боротьбу еміграційного уряду ЗУНР за міжнародне визнання державних прав українців Галичини, фактично була підпільною армією уряду Петрушевича. Таке пояснення факту, що командант УВО вдягнув форму армії, в якій ніколи не воював є природним і цілісно вписується в характер Євгена Коновальця. Після провалу спроб уряду ЗУНР домогтися міжнародного визнання ми бачимо Коновальця у виданнях УВО виключно в формі полковника Української Народної Республіки.

Після припинення бойових дій УВО послідовно продовжувало війну з окупантами. Закликаючи всіх українців визнати польську окупацію незаконною, організація ініціювала акцію бойкоту українськими службовцями присяги польській державі, бойкоту загального перепису населення Західної України в листопаді 1921 р., бойкоту виборів до польського сейму в листопаді 1922 р., бойкоту на-

бору до польського війська від грудня 1922 р. Але найголосніше у Польщі і в світі пішов розголос від замаху на голову польської держави маршала Пілсудського та львівського воєводу Грабовського, який здійснив 25 листопада 1921 року перед львівською ратушею чотар УГА Степан Федак. Замах не вдався, кулі не поцілили в Пілсудського і лише поранили воєводу, однак для Ради Амбасадорів країн-переможниць у Першій світовій війні, яка вирішувала, визнавати, чи не визнавати ЗУНР, це був дуже виразний знак, що українці не погоджуються з польською окупацією. Проте, з іншого боку, де-факто українські землі були окуповані поляками, які здійснювали свою владу і без рішення Ради Амбасадорів. Отож європейські дипломати просто відклали справу до прояснення політичної ситуації, а вона, зрозуміло, не могла у той час рухатися в потрібному для українців напрямку.

Восени 1922 року УВО ініціювала в Галичині саботажну акцію. Запалали польські фільварки, акція стихійно поширилася на весь край. Поляки відповіли погромами українських установ: НТШ, „Просвіти”, Академічного Дому. Ситуація могла легко перейти в національне повстання. Однак як і під час Чортківського контрнаступу УГА, українці мали досі невирішену проблему: брак зброї та амуніції. Згідно зі свідченнями члена Начальної Команди УВО Осипа Навроцького тоді ж у Львові, в будинку „Сільського Господаря” відбулась спільна нарада представництва Уряду ЗУНР та Начальної Команди УВО. На цій нараді Євген Коновалець визнав, що кількість зброї та боєприпасів, які УВО переправляє до Краю через Закарпаття є мізерною, і забезпечити озброєння регулярної армії не в стані. Тому саботажна акція не змогла розгорнутись у повстання, а тактика УВО зводилась до дій партизанських загонів і диверсійних груп.

Закінчення війни дало можливість учасникам визвольної боротьби впорядкувати особисте життя. Євген Коновалець та Андрій Мельник одружуються на рідних сестрах — дочках львівського адвоката Степана Федака (це їхній брат Степан так невдало стріляв у Пілсудського). Ольга Коновалець-Федак невдовзі розділила з чоловіком нелегке життя політичного емігранта, не лише виховуючи на чужині сина Юрка, а й допомагаючи Євгенові у його політичній праці. На іншій фотографії бачимо серед учасників весілля полковника Січових Стрільців Романа Дашкевича та хорунжої Олени Степанів знайомі обличчя Євгена Коновальця і Кирила Трильовського. Перші троє знали ще з передвоєнних років завдяки своїй діяльності в головній управі Українського Студентського Союзу, вочевидь на війні стара дружба зміцніла, а кохання витримало справжнє випробування.

Саботажна акція, організована УВО, змусила активізуватись спецслужби молодой польської держави. Почались арешти українських старшин. Брат керівника УВО, д-р Мирон Коновалець подає, що восени 1922 року польська поліція, шукаючи членів Начальної Колегії УВО, навідалася в помешкання Євгена у Львові, на вул. Тереси, 34 (тепер — Митрополита Ангеловича). Про це дізнався колишній головний капельмейстер УГА, ком.позитор Михайло Гайворонський. Вони з Євгеном знали ще з довоєнних років, Гайворонський викладав музику в Зашкові, знав туди дорогу, і вночі, оминаючи польські патрулі, виставлені у зв'язку із введеним станом облоги, пройшов 18 км манівцями зі Львова до Зашкова і врятував Коновальця від арешту. Тесть Євгена, адвокат д-р Степан Федак домовився зі знайомим залізничником на прізвище Корпан, і той перевіз керівника УВО у вантажному поїзді до Варшави. З польської столиці Коновалець на підроблені документи виїхав у Гданськ-Данціг, куди не треба було віз, бо це місто мало особливий статус в стосунках Польщі та Німеччини. Повернутись на батьківщину Євгенові Коновальцеві вже не судилося...

Врешті dokonаний акт окупації українських земель поляками отримав апробацію Антанти: 15 березня 1923 року Рада Амбасадорів визнала Східну Галичину за Польщею. Постало питання напрямних дальшої боротьби за державу. Водночас учасники визвольних змагань ставили собі запитання: чому український народ програв боротьбу, за яку було пролито стільки крові? На думку Євгена Коновальця головною причиною була неготовність українського суспільства до збройної боротьби за державу та слабе усвідомлення народом того, яку велику цінність для нього має власна національна держава. Тому пропаганда більшовиків приводила до значно більших втрат в рядах українських збройних сил, ніж завдавала червона армія. Коновалець, на відміну від багатьох інших провідників визвольної боротьби 1917-21рр., бачив важливість не лише пропаганди ідей самостійництва, а й необхідність розробки стрункої світоглядної системи самостійництва.

Згідно зі свідченням Івана Кедрина, саме Євген Коновалець, повернувшись до Львова, відновив видавання „Літературно-Наукового Вісника”, який від 1898 року виходив як орган Українсько-Руської Видавничої Спілки за редакцією Михайла Грушевського, Івана Франка, Володимира Гнатюка та Осипа Маковея. На пропозицію Коновальця редактором став Дмитро Донцов. Діяльність цього визначного публіциста заслуговує окремого видання, тут лише зазна-

курси в Гданьську та Чехо-Словаччині.

[illegible]

34

Зрозуміло, що діяльність УВО вимагала коштів, часом навіть значних, однак не слід вважати, що вони здобувались за традиціями опришків Олекси Довбуша. Українське населення подекуди й саме фінансувало власну визвольну боротьбу. Також УВО отримала частину коштів, які українці збирали для підтримки діяльності уряду ЗУНР. Після невдачі дипломатичної акції Євгена Петрушевича щодо визнання Антантою права галичан на власну державу, для багатьох політичних діячів у Галичині стало

СЪРМЪ

З Новим Роком!

Вот и все, моя, на укреплении сержант получил 1 балл, а сержант у меня один балл. Вот и все, моя, на укреплении сержант получил 1 балл, а сержант у меня один балл. Вот и все, моя, на укреплении сержант получил 1 балл, а сержант у меня один балл.

Відбиток першого числа «Сурми»

зрозумілим ідеологічне банкрутство ідеї галицького сепаратизму. Один із засновників УВО, відомий політичний діяч міжвоєнного періоду Осип Навроцький, згадує, що відпоручники уряду ЗУНР д-р О. Назарук та проф. І. Боберський відмовилися співпрацювати з Петрушевичем, а решту збірок, зібраних у США та Канаді, переслали у Земельному Банкові у Львові на рахунки українських політичних партій, зобов'язавши передати їх особі, на яку вкаже Євген Коновалець. Навроцький стверджує, що він без особливих зусиль отримав значну на той час суму — 5000 американських доларів.

Ось так, з огляду на стабілізацію міжвоєнного життя, яка виключала можливість успішного національного повстання, на перший план діяльності УВО вийшла робота в масах. У своїх спогадах про той період діяльності хорунжий УГА Осип Бойдуник згадує: **„Вояки приходили до прикрих висновків, що в поставі мас є істотні недоліки, які й спричинилися до нашої невдачі. У зв'язку з тим Начальна Команда дала членам УВО завдання освідомлювати український народ у тому, що:**

1) найвищою людською спільнотою є нація;

2) народ-нація може жити повним життям і розвивати свої сили лише у власній самостійній державі;

3) цю власну державу народ має здобути й зберігати власними силами, не розраховуючи й не надіючись на жадну сторонню силу, ані на міжнародну справедливість.”

Тому члени УВО, крім підготовки мобілізаційних акцій, та актів саботажу і терору, займалися організацією українського духово-культурного життя, шкільництва, зокрема організацією таємного Українського Університету у Львові, а також і господарського життя.

Мало вивченою сторінкою діяльності Коновальця як керівника УВО є його вплив на „Пласт”. Та все ж є посередні дані, які вказують, що Начальна Команда УВО не обійшла своєю увагою процес виховання молоді, яка в майбутній визвольній війні повинна була сказати своє вирішальне слово. Цю ділянку роботи взяв на себе бойовий побратим Євгена — полковник Іван Чмола. Більше ми не зустрічаємо свідчень про участь Чмоли у якихось акціях УВО — він весь віддався „Пласту”. І як віддався! Більшість кадрів ОУН пройшли через цю національну скаутську організацію. Практично всі провідники підпілля, починаючи від 1929 року і до моменту згасання збройного опору в кінці 50-х років, були пластунами. Отож, хоча член Начальної Команди полковник Чмола не здійснив під час діяльності УВО жодного гучного бойового акту, не поширював підпільної літератури, не створив жодної української політичної

партії, його діяльність виявилась ефективнішою для української справи, аніж діяльність багатьох партій.

Поступово до керівників визвольного руху, якими можна назвати всіх членів УВО (їх усього було не більше тисячі), приходило зрозуміння, що успіху в боротьбі за державу можна досягти, мобілізуючи усі сили власного народу, а це завдання є не так військовим, як радше ідеологічним і пропагандивним. Зі згаданої вище ініціативи Євгена Коновальця у справі відновлення „Літературно-Наукового Вісника” випливає, що він і раніше розумів важливість ідеологічного напрямку, але в середині 20-х років на порядок денний постало питання ідеологічної надбудови до УВО.

Ідеологічно зорієнтовані на націоналізм групи почали утворюватися ще зразу після закінчення воєнних дій. Першою такою організацією була „Група Української Національної Молоді”, яка постала в таборі інтернованих вояків УГА у чеському Ліберці в 1921 році. З 1924 року ця група почала випускати журнал „Національна Думка”, головним редактором якого був брат Євгена — д-р Мирон Коновалець. Пізніше редактором став Олесь Бабій.

За ініціативою полковника армії УНР Миколи Сціборського у чеських Подебрадах в 1925 році утворилась „Легія Українських Націоналістів”, яка ставила ідеологічно подібні завдання, що й ГУНМ. У 1927-му році дві організації об'єдналися у „Союз Організацій Українських Націоналістів”, зберігаючи свою організаційну окремішність.

У цей же час в Галичині крім УВО діяли „Організація вищих кляс українських гімназій” та утворений в 1926 році студентський „Союз Української Націоналістичної Молоді” (СУНМ). З ініціативи УВО, ЛУН, ГУНМ та СУНМ в Берліні з 3 по 7 листопада 1927 року відбулась I-ша Конференція Українських Націоналістів. Вона пройшла в боротьбі двох концепцій: націоналістичної організації, як легальної політичної партії та нелегальної, яка б боролась з окупантами усіма можливими способами. Розв'язання цього питання перенесено на майбутній Конгрес Українських Націоналістів, однак вирішено, що на Конгресі повинно відбутись злиття усіх націоналістичних організацій в одну Організацію Українських Націоналістів — ОУН. На конференції обрано Провід, головою якого став Євген Коновалець. Також вирішено видавати націоналістичний пресовий орган під назвою „Розбудова Нації”.

У цей час Євген Коновалець переважно перебуває у Чехо-Словаччині, Німеччині, Австрії. Зустрічається із кур'єрами з України, українцями в діаспорі, організовує конференції, тому стає об'єктом особливої уваги для польської розвідки та ГПУ. Врешті наприкінці 20-х років Коновалець вирішує оселитись у Швейцарії. Для цього

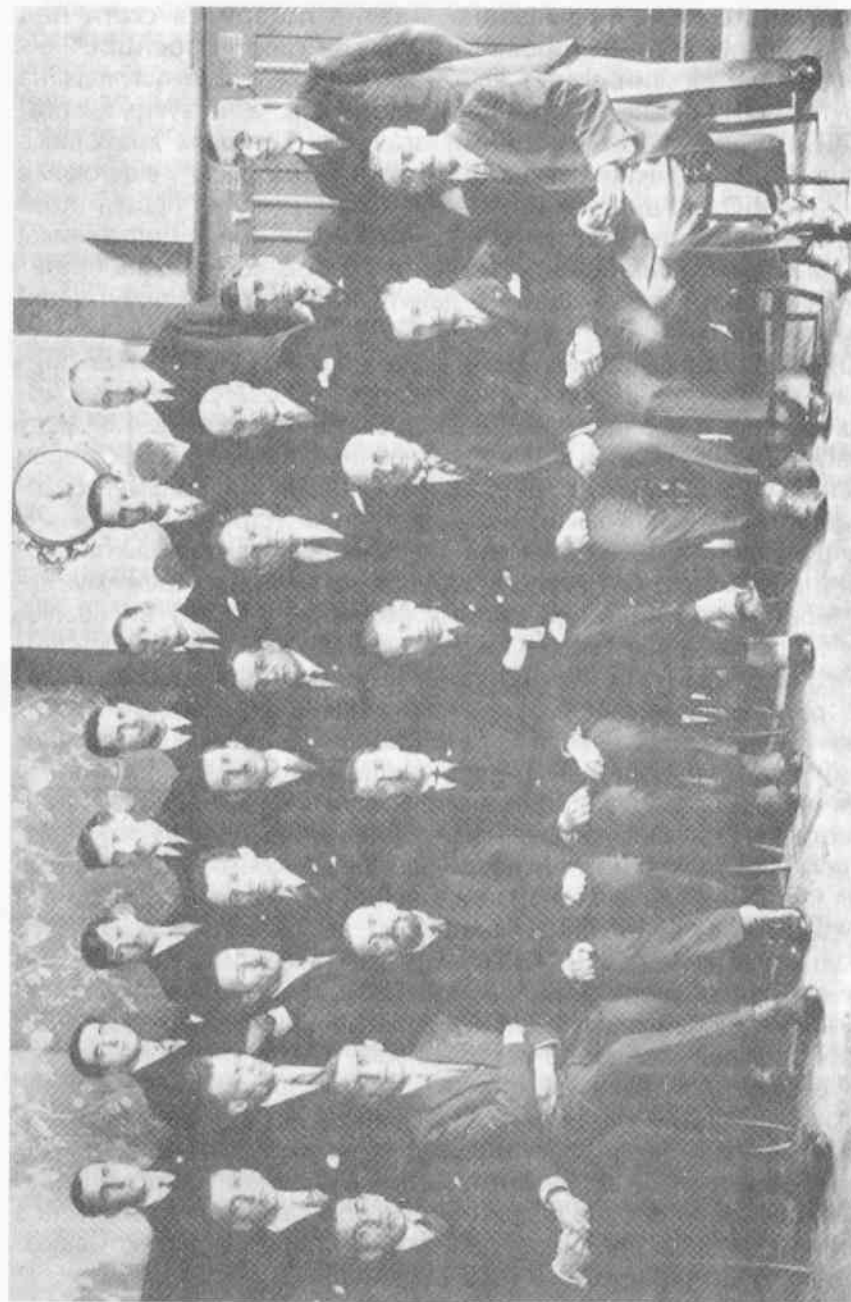
була вагома політична причина: в Женеві знаходився осідок Ліги Націй, туди часто навідувались дипломати з усього світу, а слідом за ними — й журналісти. Кращого місця для пропагування українського питання в світі мабуть, не було. В Швейцарії Коновалець перебуває, маючи цілком легальний паспорт литовського громадянина, отримати який йому дозволила збіжність політичних інтересів українців та литовців проти Польщі. Литовці мали поважні територіальні претензії до поляків, оскільки їх теперішня столиця Вільнюс входила до складу міжвоєнної польської держави. Це до речі, пояснює, чому Євгенові Коновальцеві вдалося домовитись з литовцями про випуск на їх території підпільних видань УВО.

Через розбіжність поглядів на характер діяльності майбутньої організації Конгрес націоналістів доводилось відкладати. Легальна організація, яка проголошувала своїм програмним завданням створення Української Держави, не вписувалась у законодавство жодного з окупантів. Створювати ще одну партію, яка б боролась за виключно культурно-освітні права українців не було сенсу. 8-9 квітня 1928 року Коновалець скликає у Празі II-гу Конференцію Українських Націоналістів, її учасниками були переважно люди, які стояли на позиції необхідності створення нелегальної бойової організації. Після опублікування у „Розбудові Нації” рішень конференції частина членів УВО, які одночасно були членами УНДО вийшли з підпільної організації.

Таким чином на Першому Конгресі Українських Націоналістів зібрались люди, які були прихильниками нелегальної боротьби. Конгрес відбувся у Відні, з 28 січня до 3 лютого 1929 року. З метою конспірації учасники збирались у Празі, звідки під виглядом студентів-емігрантів, що їдуть на екскурсію, потягом переїхали в Австрію. Процес створення революційної підпільної організації дійшов до логічного завершення. Заслугою Євгена Коновальця, який, згідно зі спогадами учасників відігравав роль координатора, є надзвичайна природність, органічність цього процесу.

„На конгрес поїхали окремими дорогами ми всі чотири крайовики, приготовані до завзятого бою, — згадує Степан Ленкавський, в майбутньому один із провідних членів бандерівської течії в ОУН. — Але бою не було. Ми пильно вглядалися в незнайомі обличчя учасників конгресу, що представлялися своїми псевдонімами. Але противна сторона не з'явилась, або не була допущена.

Конгрес поставив від себе таке окреслення нової організації, в якому вміщалось наше розуміння характеру ОУН. Полк. Є.

Учасники 1-го Конгресу Українських націоналістів

Коновалець очолив організацію, але не погодився стати над нами військовим диктатором. Ми йому те скоро простили."

Степан Ленкавський згадує епізод із конфронтацією поглядів на майбутнє ОУН, але не на пленарних засіданнях, а на зустрічі, організованій Коновальцем поза ними: згаданих чотирьох крайовиків та Івана Кедрина, який був на Конгресі в якості гостя і відстоював позицію УНДО. Ця дискусія не мала ніякого впливу на перебіг Конгресу, але залишила в свідомості Ленкавського образ полковника, який „мав уміння тактовно розпружити глибокі концепційні протилежності в такий спосіб, щоб не давати ніякій стороні почуття тріумфу чи поразки."

В ОУН збереглись атрибути військової організації, зокрема присяга, затверджена на Зборі. Перед завершенням засідань Євген Коновалець провів урочисте збірне запряження учасників Конгресу на національний прапор і Тризуб. Учасники прийняли Постанови та Устрій ОУН. Майбутню державу вони бачили парламентсько-президентською республікою з федеративним устроєм та місцевим самоврядуванням. Це спростовує твердження більшовицької пропаганди, що метою ОУН було створення тоталітарного режиму. Якщо говорити про диктатуру, в тому розумінні, у якому висловлювався згаданий вище Степан Ленкавський, то учасники націоналістичного руху прагнули уникнути анархії у самому процесі визвольної боротьби, вважаючи, що демократія і війна — речі несумісні.

З огляду на особисті якості Євгена Коновальця, для нього важливішими були не теоретичні дискусії щодо майбутнього України, а практичні дії і організування людей для втілення цих ідей в політичну практику. Підсумовуючи 9-тирічну діяльність ОУН під його керівництвом, можна зробити висновок, що ще на Конгресі Коновалець бачив історичну перспективу Організації лише у випадку, якщо вона буде збудована на основі молодіжних націоналістичних структур із Краю, насамперед СУНМ. Зі спогадів учасників випливає, що самі студенти-націоналісти вважали, що ОУН буде підпорядкованою УВО, або ж щонайбільше — добудовою до УВО. Замість цього Євген Коновалець послідовно перетворював УВО в військово-бойову референтуру ОУН, важливу для загального фронту боротьби, але всього лише одну з багатьох. Здійснював це він у притаманній лише йому манері — без галасу, природно, не викликаючи внутрішніх фронтів боротьби. Якщо дотримуватись юридичної сторони справи, то УВО повинна була б припинити свою окремішню діяльність з постановам ОУН. Це впливає і з Постанов Збору, і з окремої відозви Конгресу до українського громадянства.

Однак у практичній діяльності Коновалець пішов іншим шляхом — зберіг видавання „Сурми“, як відомого в народі органу, а для здійснення процесу об'єднання СУНМ та УВО призначав на пости Крайового Коменданта УВО та Крайового Провідника ОУН одну й ту ж людину, заслуженого увіста з авторитетом у молодіжному середовищі. Спочатку це був сотник Омелян Сенік — „Урбан“, який керував підпіллям з березня по вересень 1929р. При ньому ОУН/УВО 7-го вересня 1929 р. здійснила бомбовий захват на „Таргі Вихідні“ — торговельно-господарську виставку, збудовану в Стрийському парку Львова ще за Австро-Угорщини. Безпосереднім організатором замаху був гімназійний випускник Роман-Осип Біда, який своєю поведінкою перетворив судовий процес на політичну демонстрацію цілей українського визвольного руху. Біда отримав на суді смертний вирок, замінений президентом Польщі на довічне ув'язнення.

Після замаху Омелян Сенік вимушений був залишити Галичину, оскільки слідство почало виходити на його зв'язки. Процес з'єднання мереж УВО і СУНМ в ОУН зупинився, як тільки на чолі крайових структур УВО і ОУН стали різні люди. Крайовим Комендантом Коновалець призначив полковника Романа Сушка. В ОУН Крайовим Провідником став Богдан Кравців, тоді — студент, а пізніше — відомий громадський діяч у діаспорі і талановитий поет, а членами Крайової Екзекутиви — Зенон Коссака, Роман Шухевич та Степан Охримович. Двоє перших раніше брали участь в діяльності УВО, а Шухевич навіть здійснив успішний захват. Тепер між організаціями почались тертя, і для усунення різниці поглядів на майбутню діяльність у травні 1930 р. була скликана спільна конференція. Сторони не дійшли згоди, але її проведення стало підставою для скликання аналогічної конференції у Празі. Вона відбулась у червні 1930 року і встановила порядок злиття структур. Назву УВО передбачалось зберегти деякий час для дезінформації ворожої поліції. Сама ж УВО ставала військово-бойовою референтурою ОУН. Крайовим Провідником ОУН і одночасно Крайовим Комендантом УВО Євген Коновалець призначив сотника Юліана Головінського. Крайову Екзекутиву призначав сам провідник, і показово, що вона майже повністю складалася із студентської молоді. У цьому проводі аж рясніє від людей, чиї імена золотими літерами записані в історію визвольної боротьби українського народу: Роман Шухевич, Зенон Коссака, Михайло Колодзінський, Іван Габрусевиц, Степан Охримович, Степан Ленкавський, Зенон Пеленський.

Головінський особливо старанно поставився до проблем конспірації діяльності підпілля. Воно будувалось на принципах, перевірених УВО: люди були об'єднані в п'ятірки або трійки, мали мінімум гори-

зонтальних зв'язків. Імовірно, не всі члени Екзекутиви знали провідника: Головінський обговорював порядок денний засідань проводу з Охримовичем або Габрусевичем, а вони проводили засідання.

На цьому посту Юліан Головінський працював аж до вересня 1930 року, коли його на підставі доносу було заарештовано, а потім 30 жовтня вбито під час проведення слідчого експерименту в Бібрці. Незадовго перед тим Головінський їздив до Відня на нараду з Євгеном Коновальцем. Причиною поїздки було вироблення позиції ОУН до майбутніх виборів до польського парламенту. Незважаючи на загалом скептичне ставлення націоналістів до перспектив діяльності легальних українських партій, Головінський отримав від Коновальця вказівку провести відповідні переговори і забезпечити підтримку у випадку, якщо українські партії перед лицем політичної боротьби з окупантом об'єднуються в один національний блок, і при цьому в своїй передвиборчій агітації стримуються, поперше, від угодовецьких заяв, по-друге, від поборювання ОУН.

Після смерті Головінського Крайовим Провідником стає Степан Охримович, син священика з села Завадів біля Стрия. При ньому в складі Проводу з'являється лише одна нова особа: Степан Бандера, який працював референтом пропаганди. Охримовичу не вдалося довго попрацювати на чолі підпілля: навесні 1931 року його заарештовує поліція і після важких тортур відпускає додому. Через кілька днів після того, 10 квітня 1931 року Охримович помирає. Його похорон, який відбувся на Великдень 12 квітня зібрав багатотисячні маси народу і перетворився на політичну маніфестацію.

Після Охримовича Коновалець призначає Краєвим Провідником колишнього старшину УГА Степана Нижанківського, який працював на цьому посту до своєї смерті 9 червня 1931 року. Наступним керівником підпілля став Іван Габрусевич-„Іртен“, який виконував свої обов'язки до арешту 23 березня 1932 року. Після звільнення „Іртена“ з арешту в травні, Коновалець відкликає його за кордон. Керівник визвольної боротьби вважав, що керувати підпіллям, перебуваючи під наглядом поліції — означає ставити під загрозу своїх товаришів. Новим Крайовим Провідником призначено Богдана Кордюка. При ньому відбувся судовий процес проти бойовиків ОУН, який залишив глибокий відбиток в українському суспільстві — справа Данилишина і Біласа.

ОУН, як і УВО не мала ніяких моральних застережень щодо нападів на польські державні установи з метою пограбування, при умові якщо трофейні кошти йшли на потреби визвольної боротьби, вважаючи, що війна з окупантом ще не завершилася. Немораль-

ним вважався лише грабунок приватного майна осіб, навіть якщо вони були затятими україножерами. До речі, така „робінгудівська“ філософія була притаманна не лише українському визвольному рухові — свого часу так діяли і поляки, і навіть більшовики.

Виходячи з цих передумов, Кордюк отримав доручення підготувати напад на державну установу за його вибором, і він вибрав пошту в Городку. Розробку операції здійснював Микола Лебедь — „Марко“. Під час нападу двоє бойовиків загинули, а ще двоє — Василь Білас та Дмитро Данилишин були заарештовані в Розвадові біля Миколаєва, причому поліції допоміг їх затримати дезорієнтований натовп українських селян. Суд перетворився на політичну конфронтацію. Білас і Данилишин, знаючи, що їм загрожує кара смерті, стверджували, що вони виконували свій військовий обов'язок для України. 23 грудня 1932 року о шостій годині тридцять хвилин ранку обоє були повішені в Бригідській тюрмі Львова. Для них під час екзекуції у львівських церквах грали дзвони, а українські установи вивісили траурні прапори. Імена бойовиків стали символами боротьби, за них відправлялись поминальні богослужіння, а на місці затримання громада насипала символічну могилу. Тому твердити, що акція в Городку була суцільною невдачею не можна. Але були елементи операції, які викликали оргвисновки з боку Коновальця. У Центральному Державному Архіві України у Львові зберігається судова копія т.зв. „Архіву Сеника“ — архіву Проводу Українських Націоналістів, викрадених польською розвідкою в Празі. У ньому є лист Євгена Коновальця до Омеляна Сеника, в якому провідник ОУН дає таку оцінку подій:

„Цей випадок з точки зору відповідальності КЕ за підготовку і вибір об'єкту, Ваших розмов і доручень даних у цій справі „Новому“ тощо — є рішуче каригідним. Нічого спільного з цією заввагою не може мати поведінка тих, які з наказу взяли участь у нападі; справжній героїзм Данилишина і Біласа, виявлений на процесі, тим більш обтяжують тих, хто давав накази виконувати того роду акцію. Супроти цього, прошу викликати з Бази (з України — ред.) даних людей і перевести з ними слідство, або вислати до Бази когось із виразним дорученням зібрати там на місці потрібний матеріал, щоб таким способом устійнити, хто саме, безпосередньо чи посередньо, несе вину і відповідальність за згаданий випадок. Маємо тут справу не лише із злим підготуванням акції, але теж із виразним невиконанням доручень, переданих Вами для КЕ від імени Проводу ОУН.“

Організаційний суд звільнив Богдана Кордюка з посади Крайового провідника, в січні 1933 року Коновалець відкликав його за кордон і використав для налагодження роботи еміграційних структур. Обов'язки провідника тимчасово виконував Степан Бандера — „Лис“, поки на берлінській Конференції ОУН в червні того ж року він не був затверджений керівником де-юре. Із ним в націоналістичному визвольному русі остаточно домінує молодь, яка не брала участі у війні, але свідомо того, що приходить доба її власної боротьби.

Бандера запропонував на конференції свій проект подальшої роботи, загалом прийнятий Коновальцем. Згідно з ним, напади на державні установи було припинено, а індивідуальний терор застосовувався до найбільш одіозних фігур окупаційної влади. Більшу увагу було приділено сектору пропаганди, як легальної, так і нелегальної. Культ могил поляглих героїв поширено не лише на місця боїв. У багатьох селах висипано і освячено могилу невідомого стрільця. Поліція ті могили забороняла, розкопувала, не дозволяла використовувати національні символи, в результаті доходило до сутичок з населенням, у якому ОУН виховувала вороже ставлення до окупаційної влади. Діяльність легальних товариств — „Просвіти“, „Пласту“, „Студентських Громад“, „Рідної Школи“ використовувалась для організаційної та пропагандивної роботи. Для прикладу визначний діяч ОУН Микола Дужий був секретарем Головної Управи „Просвіти“ у Львові, Ярослав Старух (пізніше — керівник ОУН на Закерзонні) був організатором освітніх курсів молоді при читальнях „Просвіти“ на Львівщині.

Великого розголосу набула т.зв. „шкільна акція“. Типовий перебіг її в селі виглядав так: вночі з школи викидалось портрети польських королів, державних мужів тощо, а вранці, коли до класу заходив учитель, хтось із малих школярів виголошував завчену промову, підтримувану голосними криками інших дітей, що вони хочуть, щоб на українських землях українських дітей вчив український учитель українською мовою про Україну. Звичайно поліція намагалась заарештовувати дітей, на їх захист ставали матері, загальною справою загострювалась в бік стихійних заворушень. Діти отримували першу лекцію активного спротиву окупаційній владі. Завершенням „шкільної акції“ повинен був стати замах на відомого ліквідатора українського шкільництва шкільного куратора Гадомського, але внаслідок поганої підготовки він не вдавсь.

Протимонопольна акція була симбіозом ідеї економічної боротьби та виховної ідеології „Пласту“, яка, намагаючись виховати здорове покоління для національної справи, пропагувала відмову від вжи-

вання алкоголю і тютюну. Враховуючи, що торгівля тютюном і алко-голем була монополією держави і приносила немалі доходи в казну, боротьба з пияцтвом дещо вдарила по бюджету Речі Посполитої.

Все ж найгучнішими справами, здійсненими при урядуванні Бандери в КЕ ОУН були замах на міністра внутрішніх справ Польщі Перацького та інспектора радянських дипломатичних місій Олексія Майлова. Хоча у своїх спогадах вбивця Євгена Коновальця Павло Судоплатов та його син Андрій намагаються довести про якісь розбіжності в поглядах Бандери і Коновальця на згадані акції, практика діяльності Проводу та КЕ ОУН показує узгоджені дії націоналістів за кордоном і в Краї. Що ж до поглядів Коновальця, то найкраще їх характеризує фрагмент листа полковника від 15 квітня 1932 року до Дмитра Андрієвського:

„ОУН, як Ви самі стверджуєте, — революційна організація, і як така, має вона до вибору різні методи підготовки революції. Вона, теж, не може себе згори позбавляти, коли зайде така потреба, такого методу, яким являється терор.“

А далі в листі від 19 квітня 1932 року: **„Припустімо, що ми дійсно кого треба переконаємо, що ми терором з нашими займанцями зараз не боремося. Що ж, однак, ми заявимо, коли по певному часі, наслідком нашої успішної акції підготовки мас до революції почнеться якась масова руханка на Зах. Землях, і то виразно під фірмою ОУН?... Ми можемо й мусимо посіяти на українських землях нелегальні відділи ОУН, яких завданням було б підсилювати невдоволення й ненависть до займанця, держати маси в стані революційного кипіння... Ми мусимо виховати провідників української революції, які, розкинені по українських теренах, були б такими штабами, які у відповідний момент, коли вже прийде час почати повстання, вміли зразу теж і організаційно охопити ті маси і повести їх до перемоги.“**

У цих словах — не лише світогляд Коновальця, а й реалії міжвоєнного світу. Спостерігаючи наближення нового військового глобального конфлікту, Полковник розумів утопійність ідеї здобуття незалежності напередодні Другої світової війни шляхом „оксамитової революції“. Ба більше, весь процес творення УВО і перетворення її в ОУН позначений його розумінням перебігу історичних процесів, його знанням формальних і неформальних законів, які діють в суспільстві, його досвідом бойового офіцера — і то одного з кращих бойових офіцерів УНР. Власне цей досвід казав йому, що солдат, ідучи в бій, де його може зустріти смерть, повинен мати мотивацію

можливої загибелі, інакше він неодмінно стане дезертиром. Тому для ОУН вироблення ідеології, яка б давала членству ясну і зрозумілу систему моральних координат — як правильно жити і як гідно вмерти, було важливішим, ніж створення самої мережі. Це вже потім на підставі вироблених правил ОУН добирала людей, але ніколи бажання особи стати членом Організації не було достатньою причиною для її залучення до мережі. Дискусія: „партія чи орден?“ однозначно вирішилась на користь останнього. ОУН стала орденом односторонців, для яких духовні мотиви діяльності та добро нації важили незрівнянно більше від прижиттєвого добробуту чи слави. Ідеалізм, як у світогляді, так і в буденній діяльності був основою, на якій будували своє майбутнє члени ОУН. Їх віра в неминучість побудови Української Держави була безмежна, і похитнути її не могла навіть загроза втратити життя. Врешті, кожна людина із записаного членства, приймаючи присягу, стверджувала, що ціна існування Української Держави незмірно вища від її власного життя.

Від березня 1930 року Коновалець обирає місцем свого постійного перебування Швейцарію. Цей вибір — теж частина його політичного світогляду. Багато товаришів пропонували Полковникові замешкати на постійно в Німеччині, аргументуючи це доброзичливим ставленням німців до українських проблем. Вочевидь Коновалець не бажав зв'язувати створену ним ОУН з тимчасовою кон'юнктурою німецької політики. Мабуть бачив процеси, які відбувались в Німеччині і прогнозував їх розвиток. Як би там не було, але німецький напрямок був лише одним з багатьох рівноцінних у діяльності ОУН, і це доводить, що Євген Коновалець в політиці був україноцентристом.

В Женеві був осідок Ліги Націй, і своє перебування там Коновалець використовує для захисту українських інтересів на міжнародному рівні. У цей час в Галичині поляки проводили т.зв. акцію „пацифікації“ українського населення, до якої залучали не лише поліцію, а й військові частини 6-го корпусу війська польського. Українцям нищено майно, активістів громадського життя прилюдно катовано, приміщення „Просвіти“, „Рідної Школи“, „Сільського Господаря“ розгромлено. Було немало випадків смерті селян внаслідок катувань.

Кореспондент канадської газети „Манітоба фрі прес“ д-р Дей разом з чотирма іншими медиками спробував надавати допомогу побитим селянам, оскільки українських лікарів не допускали в пацифіковані села. Цих іноземців було заарештовано, не дозволено порозумітись із адвокатом, висунено звинувачення у шпигунстві на користь німців, потім большевиків, нарешті звільнено через 24 годи-

ни на вимогу британського посла. Ця масова акція знущань за етнічною ознакою не могла сприяти порозумінню українців і поляків, вона якраз викликала протест і ненависть до виконавців знущань, а оскільки виконувалась ця акція військовими підрозділами, то об'єктом ненависті закономірно ставала польська держава. Тому, коли ми вивчатимемо українсько-польську конфронтацію під час другої Світової війни без врахування ставлення поляків до ЗУНР, пацифікації, насильницької колонізації українських етнічних земель „осадниками“, і взагалі, узаконення де-юре і де-факто становища українців як громадян другого сорту в польській державі, то у нас може скластись образ українців як параноїдальних різунів у загальній масі, які невмотивовано ненавидять сусідів і тільки мріють, як їм пустити кров. Акції багатьох українських організацій та установ допомогли задокументувати процес пацифікації, зберегти цю подію для вивчення нашої історії та зрозуміння непростих її поворотів.

Спогади близьких співпрацівників Коновальця з того періоду свідчать, що він був головним координатором міжнародної акції протесту. Наприклад секретар Коновальця Олекса Бойків у своєму спогаді „Моя співпраця з Полковником“ згадує про кілька епізодів, які разом складаються в добре скоординовану кампанію за права українців. Він говорить про відрядження до Галичини членкині Лейбористської партії міс Шіпшінгс, яка, знаючи особисто тодішнього англійського прем'єра Мак Дональда та інших визначних лейбористів, мала великий вплив на думку членів британського парламенту. Коновалець і Бойків відбули немало розмов з цією англійкою, завдяки їй міністр закордонних справ Великобританії Гендерсон зустрівся у Женеві з Міленою Рудницькою, депутатом польського сейму, і встановив позицію української парламентської репрезентації — „українці змагаються за оновлення своєї суверенної держави“. В той же час сам Коновалець був запрошений на зустріч із литовським міністром закордонних справ, про що подбала станція ОУН в Каунасі. Врешті митрополит Андрей Шептицький подав у Ватикан інформацію про жорстокість пацифікації. Польська дипломатія виявилась не підготовленою до української акції, виявилось, що польський посол говорив Папі неправду про події в Галичині і в результаті мусів покинути апостольську столицю як „персона нон грата“. Апогеєм дипломатичних успіхів бездержавного народу була постановка питання про відібрання Польщі мандату Ліги Націй на Галичину в британському парламенті.

Далі цього справа не пішла, бо суб'єкти європейської політики не були зацікавлені в появі на карті нової держави, яка в будь-якому

випадку змінювала політичну рівновагу. Але ні ОУН, ні сам Євген Коновалець не тішили себе надією, що дипломатична акція може принести Україні незалежність. Дипломатія була важливим, але лише допоміжним напрямком у боротьбі за волю. Правила гри початку двадцятого століття вказували, що свободу народ повинен був завоювати у визвольній війні.

Восени того року ОУН отримала повідомлення, що поляки готують замах на Коновальця. Побойуючись за життя свого провідника, близькі співпрацівники влаштували йому щось на зразок „домашнього арешту“, коли він друкував вдома листи і давав розпорядження щодо діяльності ОУН. Проте витримав такий „режим“ Коновалець всього кілька днів.

- Якщо мене ворог захоче вбити, ніяка сила мене не охоронить — таким був погляд полковника на проблему власної безпеки. Щоправда, із середини вересня 1933 року в його новому помешканні на Женев Варамбе, 8, оселився студент Олекса Сокіл в якості охоронця. В січні 1934 у Коновальців вдома жили дві собаки.

Наступною акцією ОУН, для якої перебування Коновальця в Женеві було надто важливим, стала акція протесту проти Голодомору. Вона була багатоплановою і заторкувала середовища з різними політичними поглядами на способи боротьби. Зокрема в Америці пройшли багатолюдні демонстрації українських емігрантів, про які повідомили загальноамериканські ЗМІ з поясненнями причин протесту. В Женеві розповсюджувались матеріали про голодомор серед журналістів-міжнародників. Внаслідок спільних зусиль усіх українських організацій 24-го вересня 1933 року Найвища Рада Ліги Націй скликала засідання у справі Голодомору та звернулася до Червоного Хреста, закликаючи організувати акцію порятунку голодуючих на Великій Україні.

В Західній Україні крім публічних протестів громадськості та панатид по замучених Голодомором, ОУН готувала збройні акції. Врешті було заплановано вчинити замах на радянського консула у

Гриць Артими́в, 30-річний кооператор із села Бориничі Бібречького повіту, побитий польськими уланами під час пацифікації

Львові, причому вчинити це повинен був бойовик, який пізніше на суді заявив би про замах, як протест проти масового вбивства українців голодом на радянській території.

Замах відбувся 22 жовтня і вчинив його студент першого курсу університету Микола Лемик. 30-го жовтня відбувся суд, на який для захисту підсудного демонстративно зголосилися всі українські адвокати Львова. На таку незвичайну судову розправу зібралось немало журналістів із закордонних видань. Щоправда, голова суду відхиляв усі запитання оборонців, зв'язані з політичними аспектами замаху, але самі запитання прозвучали, були записані журналістами, пізніше із коментарями надруковані в багатьох європейських виданнях. Лемика засуджено до смертної кари, яку замінено довічним ув'язненням внаслідок того, що він був неповнолітнім.

Сьогодні нас відділяють від часу голодомору сім десятків років. Ми можемо лише з позицій власного світогляду оцінювати дії учасників акцій протесту. Але мабуть можна зрозуміти розпач від власного безсилля зупинити планове винищення українських селян, бажання молоді зробити хоч щось для захисту власного народу. Так само можна зрозуміти душевні страждання учасників визвольних воєн 1917-20 рр.

— адже якби їх війна не завершилася поразкою, Голодомору не було б! Хоч якщо вже й шукати винних у цій поразці серед українців, то це безумовно не середовище Коновальця, а люди, які деморалізували українське військо гаслами „братерства“ із тими, хто пізніше репресував дітей за „три колоски“ та вившукував по селянських хатах не лише збіжжя, а й картоплю, буряк, будь-які харчі, заховані селянами для власного порятунку.

Події Голодомору близько перегукуються із проблемами мережі УВО, а потім і ОУН на території України, окупованої більшовиками. Це питання є і буде надзвичайно складним для дослідників, і причин тут кілька.

Перша, це те, що зв'язок з Наддніпрянщиною ішов переважно через Коновальця, і з його смертю загинуло найдостовірніше пер-

Євген Коновалець на кораблі під час прогулянки Женевським озером

шоджерело інформації. Можна було б встановити немало цікавих фактів та відтворити значну частину історичної правди, базуючись на архівах НКВД, але тут на перешкоді цілком об'єктивні причини політичного характеру. Насамперед це достовірність протоколів, написаних під тортурами. Підслідні признавалися до таких неймовірних злочинів, які й з історичної перспективи показують слідство як театр абсурду. Тому і серед тих, хто признався у причетності до УВО або ОУН немало таких, які за характером не надавалися до умов підпільної боротьби. Наприклад письменник Григорій Косинка, розстріляний в середині грудня 1934 року „за приналежність до революційно-підпільної організації“, за спогадами сучасників для підпільної роботи в умовах СССР не підходив — був відкритий у своїх висловах і просто необережний. Батько й син Крушельницькі,

Є. Коновалець в Женеві. На руках
улюблена собака, праворуч — теща і син

розстріляні в одному процесі із ним, незадовго до своєї смерті виїхали з Західної України в УССР. Їх політична діяльність у Львові зводилась до агітації за щасливе життя в СССР та заперечення фактів більшовицького терору і Голодомору, так що КЕ ОУН видала на них вирок смерті за зрадництво. Цей вирок був відмінений Проводом (очевидно, не останнє слово при цьому належало Коновальцеві). Як згадував на урочистій академії, присвяченій 96-й річниці з дня народження Романа Шухевича відомий діяч націоналістичного руху Ярослав Гайвас (запис виступу зберігається в Інституті етнографії у Львові), одного разу його, як члена бойової референтури і відповідального за організацію виконання вироку викликав через Підгайного Роман Шухевич і в категоричній формі наказав відмінити всі приготування до акції, включно із тим, що вимагав негайно здати зброю в місця зберігання. Потім пояснив, що Організація має достовірну інформацію про плановане НКВД знищення сім'ї Крушельницьких після їх переїзду до Харкова. До речі, Крушельницьких попереджували про можливі фатальні наслідки їх виїзду в СССР,

але це не мало жодного впливу на їх рішення покинути Галичину. Поінформованість Коновальця про плани НКВД свідчить про невідомі досі канали отримання ним інформації з високих щаблів радянської репресивно-каральної системи.

Після розвалу СССР можна було б сподіватися, що учасники репресивно каральних акцій хоч би у спогадах відкриють частину інформації про діяльність визвольних організацій. Можна було б сподіватися на це після виходу в світ спогадів вбивці Коновальця генерала Павла Судоплатова та двотомника аналогічних спогадів його сина Андрія. Шкода, але додаткової інформації про українське підпілля ці мемуари додають мало: вони насамперед покликані виправдати діяльність НКВД, далі не визнають права українців на власну державу, більше того, вважають таке бажання злочинним. Що ж до зв'язків із підпіллям в Україні, то спогади наводять на думку, що Коновалець, як добрий конспіратор, нових каналів зв'язку йому не дав, а про виявлені НКВД осередки ОУН батько й син Судоплатови конкретних даних не наводять.

Отож поки що для висвітлення діяльності ОУН в передвоєнному СССР доводиться користуватись посередніми даними — спогадами близьких співпрацівників Євгена Коновальця, аналізом офіційної періодики того часу.

Маючи незаперечні факти того, що Євген Коновалець був особистістю з твердими соборницькими переконаннями, ми можемо бути певні, що у своїй діяльності він не міг ігнорувати потреб розбудови УВО і ОУН на Наддніпрянщині. Його розуміння історичних процесів завжди ставило Наддніпрянщину в центр визвольних завдань. Інша річ, що можливості організованого руху на Сході України не відповідали тому місцю, яке для нього відводив засновник ОУН, — але увагу підросійській Україні Євген Коновалець приділяв завжди. Тут були інші умови підпільної праці, ніж в Галичині, але й були інші можливості.

Свого часу ідейний вірус більшевизму, запущений в середовище галицьких військовиків, породив ЧУГА — червону Українську Галицьку Армію. Обдурені привабливими гаслами братерства, забувши Шевченкове попередження про приспану Україну, яку збудять в огні, галичани пішли „брататись“ із організаторами антиукраїнських погромів Києва після поразки крутянців та майбутніми організаторами Голодомору. Багато з них влились у червоноармійські частини. Коли небезпека одностайного і сильного виступу українців за свою власну державу зменшилася, в окупанта відпала необхідність задурювати їх „українізацією“, тоді цих вояків-галичан під приво-

дом боротьби з націоналізмом повистрілювали. Однак навіть тимчасова наявність контингенту, вихованого на українських ідеях, давала можливість для роботи в масах. Уже в 1920 році Євген Коновалець посилав на Схід колишніх Січових Стрільців, які заклали клітини УВО. Першими Крайовими Комендантами на СУЗ — Східних Українських Землях були сотники Іван Андрух та Микола Опока, розстріляні ЧК в 1922 році. В листах Коновальця до Начальної Команди УВО у Львові є свідчення про переписку з Андрухом: „В Празі є вже Чмола... Ніяких надзвичайних відомостей він не привіз. Цікавий є тільки лист від Андруха, котрий одержав він від нього з Києва майже, перед самим від'їздом з Румунії”.

Євген Коновалець —
лідер визвольного руху

Завдання, яке ставив перед Стрільцями Коновалець — залучати до підпільної праці наддніпрянців, з'єднувати зусилля українців, розділених кордонами окупантів, заради спільної мети.

Вивчення досвіду боротьби ЧК із антибольшевицькими організаціями переконало Євгена Коновальця в недоцільності створення на Сході єдиної підпільної мережі. Тому протягом свого керівництва ОУН він особисто підтримував контакти з розрізненими групами опору, деякі з яких не декларували свою причетність до ОУН чи УВО, але в міру можливостей інформували громадськість про діяльність та програмні засади визвольних організацій. Судячи з публікацій у „Пролітфронті” такі контакти мало середовище „хвильовістів”. Судовий процес над „Спілкою Визволення України” та „Спілкою Української Молоді” показує, що підсудні були знайомі з програмними документами ОУН. Важко лише зробити аналіз, де є вмовлене підсудним слідчими, а де — власні переконання підслідних.

Зі спогадів Ю. Бойка дізнаємось про цікавий епізод з періоду розгону „скрипниківщини”. Коновалець був дуже вражений самотністю Скрипника. На зауваження, що Скрипник був ідейним комуністом, і тому не варто так близько брати до серця його загибелі, Коновалець відповів: „Там при ньому були наші люди, що тепер буде з ними?” Приблизно у цей час відбулись процеси над учасниками „Національного Центру”, УВО в Харкові та „Організацією Українських Революціонерів”. Усіх їх безпосередній керівник і орга-

нізатор Голодомору Постишев пов'язував із діяльністю УВО. У 1937-му році НКВД розкрило мережу ОУН в Київському військовому окрузі. Якщо вірити матеріалам слідства, то чисельність мережі складала близько тисячі військовиків. 217 офіцерів було розстріляно.

Зв'язок із Східною Україною Коновалець тримав через людей, які не мали безпосередніх контактів із Проводом, наприклад Іван Міtringа, який відповідав за перехід кур'єрів через Збруч, підпорядковувався особисто Коновальцеві. У Фінляндії такі ж функції виконував голова „Української Громади” Баранецький. Однак 1935 року цей шлях перехопило НКВД, підставивши свого агента Полуведька. Причетність Полуведька до чекістів виявила лише смерть Коновальця.

Отож, внаслідок історичних обставин ОУН на Сході і на Заході України розвивалась різними шляхами. Та спільна ідейна платформа не робила цих різних за характером діяльності формувань чужорідними. З'єднатися в один організм наддніпрянським і західноукраїнським структурам вдалося лише після смерті свого творця, під час гітлерівської окупації України. А за життя Євгена Коновальця йому пощастило лише пересвідчитись у правильності власного курсу на створення структур ОУН на Заході України зі орденської молоді. Цим випробуванням стали Варшавський і Львівський процеси над КЕ ОУН.

Найголоснішим актом замаху на державного діяча в міжвоєнній Польщі виявилось вбивство міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Рішення про замах було прийнято на конференції ОУН в квітні 1933 року, де були присутні Євген Коновалець, Ріко Ярий, Ярослав Барановський та Степан Бандера. Причини здійснення замаху описані в багатьох виданнях того часу, для прикладу англійська „Манчестер Гардіан” 22 листопада 1935 року писала з цього приводу: **„Генерал Перацький був міністром внутрішніх справ, він був теж відповідальний за ганебну „пацифікацію” України в 1930 році.... Докладно невідомо, скільки селян побито, але обережний підрахунок вказує кругло на 10 000, з яких майже всі були невинні. Побиття були такі жорстокі, що багато селян тижнями лежали в постелі, а кілька померло внаслідок ран. Ті побиття йшли в парі з нищенням маєтку українців.”**

Безпосереднім організатором замаху було призначено Миколу Лебеда. З цією метою він всю осінь 1933 року провів у Варшаві, вивчаючи побут Перацького. У грудні він здав звіт полковникові Коновальцеві і отримав остаточну згоду на здійснення замаху. Кандидатуру виконавця підбирав Бандера, і треба визнати, що він не

помилився. Бойовик Гриць Мацейко, завданням якого було підірвати міністра бомбою разом із собою, не розгубився, коли бомба не спрацювала, а генерал пішов собі далі. Мацейко догнав міністра в дверях „Товариського Клубу“, куди той приходив обідати і застрелив кількома пострілами в голову. Незважаючи на погоню поліції, винятково холоднокрівно щез із місця події. Пізніше за зв'язками ОУН перебрався в Південну Америку, і польські спецслужби так його й не знайшли.

Варто згадати версію Олександра Кучерука, висловлену ним у книжці „Рико Ярій — загадка ОУН“ (Л-2005, ЛА „Піраміда“, стор. 92-105), ніби замах на Перацького був прикриттям замаху ОУН на Йозефа Геббельса, запланованим Абвером. Незважаючи на посилення на документальне архівне джерело, Олександр Кучерук, на жаль, не дає інших версій появи т.зв. „Записки“ та не аналізує наслідків її появи.

Отже, на нашу думку, т.зв. „Записка“ є звичайним доносом. Перевіривши його, гестапо прийшло до висновку, що версія, викладена в ньому, не підтверджується і припинила справу. Згідно з логікою досліджень самого ж Кучерука, найпевнішим джерелом доносу було гетьманське середовище, якому суттєво залежало в обмеженні політичних впливів ОУН взагалі та Рико Ярого зокрема в німецьких політичних колах. Інакше важко пояснити, чому гестапо, знаючи про причетність українських націоналістів до справжнього, а не вигаданого замаху на Геббельса, не лише не продовжило цю справу, але й байдуже поставилося до подальшої присутності членів ОУН на території Німеччини, погодилося на надання частини стипендій студентам-членам ОУН через того ж Рико Ярого, врешті, пізніше погодилось на створення в складі спецназу Абверу двох батальйонів з українських націоналістів, причому переговори з цього питання з німецькою стороною вів звинувачений у „Записці“ у підготовці замаху саме на Геббельса Микола Лебедь!

Очевидно, замах на міністра внутрішніх справ був тою останньою краплею, яка змобілізувала зусилля усіх польських державних органів. За порозумінням з поляками чеська поліція зробила обшук в квартирі Омеляна Сеника, рекувізувала наявний там архів ОУН і передала фотокопії полякам. Влада готувала процес, який, на думку польських керівників, повинен був поставити крапку на спробах українців зорганізуватись під гаслами боротьби за власну державу на своїй землі, остаточно деморалізувати тих, хто плекав такі надії. Волею Коновальця, від початку її створення, ОУН розбудовувалась насамперед із студентства, і тепер цю пробу на міцність повинні бу-

ли витримати не ветерани боїв за незалежність, а вчорашні діти. Перед екзаменом історії стали студенти, виховані на світоглядній лектурі Коновальця, Донцова, Липинського...

Як виникає з матеріалів Варшавського, а пізніше і Львівського процесів над КЕ ОУН, через свою агентуру дефензива отримала оригінали іншої частини архіву, користуючись якими мала надію зламати волю підсудних. Завдяки збігові обставин поліції вдалось арештувати провідних членів КЕ ОУН (як свідчать джерела, Бандеру, Підгайного, Климишина Карпинця та інших поліція заарештувала за день до замаху на Перацького у зв'язку із плановими відвідинами Польщі міністром пропаганди Німеччини Геббельсом; поляки сподівались на покращення стосунків із Третім Райхом та не бажали, щоб українське питання псувало ці стосунки, тому запідозрених у зв'язках із ОУН превентивно в'ящували). Під час слідства, вивчаючи Архів Сеника та звіти агентури, полякам вдалось встановити, що дехто із тимчасово затриманих є причетний до замаху на Перацького. Оскільки дослідження архіву не вдалось завершити до закінчення Варшавського суду над КЕ ОУН з приводу вбивства міністра внутрішніх справ, то був призначений ще один судовий процес, який відбувся у Львові, і який у переважній більшості істориків дістав назву Львівського процесу над ОУН.

Польський суд „відзначив“ Бандеру, Лебедя та Карпинця карою смерті, інші учасники процесу отримали від довічного ув'язнення до семи років тюрми. Пізніше смертні вирoki були замінені на довічні ув'язнення.

Ці два процеси стали для польської преси приводом для аналізу: чому юнаки і дівчата з інтелігентних, часто священичих сімей стають на шлях збройної, терористичної боротьби, і перед обличчям смертної кари не виявляють ніяких ознак розпачу? У деяких виданнях почали з'являтися міркування, що справа не лише в „поганих українцях“, а й щось не так у ставленні до них польської держави. Але процес усвідомлення прав українського народу не міг бути швидким, та й світ ішов до нової війни, отож процес значно сильніше вплинув на українців, особливо молодь. Бандера, завдяки достойній поведінці на судових процесах, став для молоді моральним орієнтиром — як не шкодувати власного життя в обороні інтересів власного народу. Рішення Євгена Коновальця зробити ставку у боротьбі за визволення на студентську молодь успішно витримало перше серйозне випробування.

Ведучи боротьбу з ОУН, окупаційні спецслужби не могли зали-

шати поза своєю увагою її керівника. Тому розроблялись як плани його фізичного знищення, так і методи політичної нейтралізації. Насамперед і поляків, і більшовиків не влаштовувало перебування Євгена Коновальця в Женеві, оскільки це давало можливість керівникові ОУН контактувати з журналістами-міжнародниками, нав'язувати корисні контакти з політиками з багатьох країн, ставити українське питання на найвищому міжнародному форумі, чим тоді була Ліга Націй.

Вперше Коновалець опинився в Женеві 24 серпня 1929 року і був там до 31 серпня. До початку березня 1930 року він мешкав із жінкою та дитиною в Берліні, в дільниці Грюнвальд, на вулиці Францесбаден, 2. Повернувся до Женеви в перших числах березня 1930 року, а через три тижні туди ж приїхав його секретар Олекса Бойків. Вже через півроку разом із Макаром Кушніром-Богушем вони почали видавати французькою мовою „Bulletin d'Informations Ukrainiennes” накладом 1000 примірників. Тоді ж Український Клуб у Швейцарії прийняв Меморандум про пацифікацію, і як свідчить у своєму щоденнику Євген Бачина-Бачинський, видатки на розмноження на циклостиллі покрити Євген Коновалець. До кінця року йому вдалось видати три числа „Бюлетеня”. Наступного року „Бюлетень” виходив досить регулярно, але вже восени ОУН розглядала можливість купівлі пресового агентства „Ажанс-Нувель”.

В червні 1931 року в Женеві відбувалась Всешвейцарська виставка Червоного Хреста, де Україна фігурувала як держава, а Український Клуб оформляв стенд. Євген і Ольга Коновальці діяльно допомагали, оформляючи „Веселий куток” — так називався стенд. На конкурсі український стенд зайняв друге місце після італійського, а в результаті українці заробили собі в Червоного Хреста місце для безплатного лікування в санаторії, яке вони офірували письменникові Леоніду Мосендзу.

Від вересня 1931 року польська дипломатія почала заходи для усунення Коновальця з Женеви. Слідством у справі полковника займається інспектор швейцарської політичної поліції капітан Шофар. У цей же час Ліга Націй розглядає справу пацифікації і визнає пояснення поляків недостатніми для виправдання Речіпосполитої. Слухання переносяться на січень наступного року. Польська Телеграфічна Агенція публічно звинувачує Коновальця у праці на користь і за гроші німців. Через кілька днів ті швейцарські газети, які надрукували польський матеріал, після втручання Коновальцевого адвоката Поля Карі, вимушені друкувати спростування. Для нас цікавим у цьому контексті є спогад із щоденника тодішнього жене-

вського працівника Швейцарської Телеграфної Агенції Євгена Бачини-Бачинського:

„27.12.1931. Були з дружиною в Коновальців ціле пополудне й увечорі. Багато про все говорили. Вони до нас ставляться як до певних і щирих друзів, які не зрадять, хоч і незалежні в своїх поглядах. Дискутували над тим, чи їм залишатися далі в Женеві, чи переїхати деінде, може, до Італії.

Полковник признавався, що що вже давно мріє про припинення всяких взаємин з німцями, яким не вірить „на понюх табаки”, як колись казали, бо вони напевно зрадять українців і загарбають нашу батьківщину. Каже, що німці — наші вороги більше за поляків...”

„1.6.1932. Увечорі зустрів на вулиці полк. Коновальця. Зайшли до каварні, де по щирості розмовляли понад дві години. Скаржився на труднощі, які справляє йому федеральна влада у Берні, а ще більше на інтриги червоних у спілці з поляками в Женеві. Мусів навіть якийсь час мешкати в Цюриху... Ще в квітні хотіли його видалити з Женеви протягом трьох днів. Але заступився литовський амбасадор. Полковник живе на литовський паспорт. Діло тягнеться й досі... Федеральний уряд швейцарської конфедерації до нього більш прихильний, ніж соціалістичний, женеvський на чолі з „тов.” Ніколем. Скільки це йому коштувало і коштує нервів, часу і грошей, не можете, каже, собі уявити.”

„10. 9. 1932. ...Нарешті його справа з перебуванням в Женеві вирішена позитивно. Довго оповідав про свої карколомні пригоди і розмови з федеральним прокурором...”

Після вбивства Перацького у Коновальця знову почалися клопоти із швейцарським правосуддям. З цього приводу є запис в щоденнику Бачини-Бачинського:

„ 19.3.1935. Полковник оповідав про те, як під час приїзду до Женеви польського міністра Бека женеvський кантональний уряд виселяв його негайно з Женеви. Але він із своїм адвокатом і в асисті литовського консула в Цюриху (правно Коновалець — литовський громадянин) був на авдієнції у федерального прокурора в Берні (2 год.)

- Багато, — каже Полковник, псують мені крові й нервів, але це війна, і я вже звик воювати.”

В іншому записі з того ж щоденника (29.4.1935.) є спогад про візит Коновальця додому до автора, біля хати якого багато відомих українців посадили свої дерева. Обіцяв і Коновалець, але: **Конова-**

Є. Коновалець із сином
Юрком в Швейцарії

лець жалкував, що ще й досі не посадив
деревця на хуторі, і, жартуючи, додав:

**– Бодай яму викопає минулого літа. Мо-
же це для себе.**

**Мені й жінці аж мороз пішов за шкірою.
А Коновалець вів далі:**

**– Бо гонять мене вороги так, що не
знаю де й жити. Дослужився...**

В Женеві навколо особи Євгена Коновальця зосередилися питання ідеологічної боротьби з більшовизмом. Не все виходило згідно із планами ГПУ, не завжди Коновалець був гнаною політичною дичиною. В середині червня 1936 року женецька поліція заарештувала керівника розвідувальної групи ГПУ Шарля-Петера Нормана разом із двома іншими агентами. Група „провалилася” саме тому, що „засвітилася” на слідкуванні за Коновальцем. Суд визначив для Нормана і другого учасника групи — Йозефа Стренна по вісімнадцять місяців тюрми, третій учасник — Жан-Ернест Плунк отримав 45 днів арешту.

Все-таки довга боротьба Москви і Варшави за видалення Коновальця подалі від осідку Ліги Націй завершилась успіхом: з липня 1936 року полковник був вимушений залишити Швейцарію і продати будинок, правно оформлений на його дружину, щоправда з правом повертатись в альпійську республіку час від часу. У травні 1937 року женецька поліція мала клопіт у зв'язку зі зверненням наступної власниці хати про невідомих злодіїв, які в її відсутність влізли до хати, навіть місцями віддирали шпалери, але нічого не вкрали. Поліція прийшла до висновку, що це агенти ГПУ шукали сховок з таємними документами Коновальця. Імовірно, що це було справді ГПУ, а не дефензива, оскільки документи, зв'язані з діяльністю ОУН на території, окупованих Польщею, зберігались у інших членів Проводу.

Востаннє Коновалець був у Швейцарії в середині червня 1937 року.

Євген Коновалець із сином Юрком на
березі Женевського озера

* * *

Одночасно із агентурною роботою проти ОУН в Швейцарії ГПУ проводило агентурні акції в інших країнах. Технологія засилання агентури була досить шаблонна, але добре відпрацьована: вербували людину, знайому із ким-небудь із керівництва організації, а через неї „паровозом” протягували всередину структур, проти яких працювали, чекістів із добре опрацьованими „легендами”. У випадку операції, яка привела до вбивства Коновальця ми маємо можливість порівнювати два джерела — одне з боку ОУН, а інше — ГПУ, причому з чекістського боку джерело дуже інтригуюче — меуари вбивці полковника, Павла Судоплатова.

Обидва джерела сходяться на механізмі проникнення чекіста в середовище ОУН. Ним був колишній старшина Січових Стрільців, галичанин. Називають вони його по-різному — ОУН дає прізвище Хом'як, а Судоплатов — Лебедь. Враховуючи, що Судоплатов після розстрілу Берії був усунений з НКВД і навіть засуджений, після того безпосереднього доступу до документів не мав, і мусів спиратися на власні спогади шістдесятирічної давності, то дані ОУН викликають більшу довіру, тим більше, що з Лебедем-Хом'яком зустрічалися двоє чільних членів Проводу ОУН — Андрієвський і Сенік-Грибівський. Можливо, „Лебедь” — це особова кличка агента, яка врізалася в пам'ять Судоплатову.

Обидва джерела сходяться на тому, що в липні 1935 року Лебедь-Хом'як прибув до Фінляндії на зустріч із Сеніком та Андрієвським в супроводі молодого, приблизно 25-річного чоловіка, який „був” чи то його „племінником”, чи то „вихованцем”. Звали його Павлом, тут джерела сходяться. Це й був Судоплатов.

Далі джерела розходяться в хронології та маршрутах пересування агента, але сходяться на тому, що він прибув до Берліна, де познайомився з членами місцевої станиці, політичними емігрантами. Тут в спогадах Судоплатова починаються фантазії на тему суперечностей і навіть конфлікту між Бандерою та Коновальцем, які іншими матеріалами, доступними для досліджень не лише не підтверджуються, а й просто заперечуються. Зокрема він пише про блокування Бандери з Костаревим проти полковника, в той час коли немає даних не лише про спільні дії згаданих осіб, але й про їх особисте знайомство, та врешті, коли Судоплатов прибув до Берліна, Бандера вже сидів у тюрмі. Це свідчить радше про художньо-ідеологічний характер твору Судоплатова, аніж про історично-меморіальний.

Обидва джерела сходяться на фактах зустрічі Коновальця з Судоплатовим в Берліні та Парижі влітку 1936 року. Так само сходять-

Посмертний портрет
Євгена Коновальця

ся на тому, що при спробі нелегального переходу фінського кордону Судоплатов потрапив до фінської в'язниці. Далі НКВД організувала „Павлусю” посаду кур'єра ОУН, влаштувавши його радистом торгового корабля „Шилка”. Скоріш за все інформації, які отримувач від спілкування із Коновальцем Судоплатов, вирізнялися обмеженістю і мало влаштовували чекістів, тому й було прийняте рішення його знищити. Судоплатов твердить, що воно було прийняте особисто Сталіним, і немає підстав йому не вірити. Про мету виконавець вироку говорить так, як це пояснив йому Сталін, до речуачи завдання: **„Наша мета – обезголювати рух українського фашизму напередодні війни і примусити цих бандитів знищувати одні других в боротьбі за владу”**. Якщо відкинути заідеологізовані ярлики „фашизму” і „бандитизму” то мета поставлена вийняткові точно і зрозуміло.

Так виглядала вулиця Колсінгель після замаху на Коновальця

Для виконання замаху таємна лабораторія НКВД виконала вибуховий механізм у вигляді коробки шоколадних цукерок. Вибухнути вона повинна була через півгодини після переведення її з вертикального положення (в кишені Судоплатова) в горизонтальне.

В останній рейс Судоплатов відбув на судні „Менжинський”. З Норвегії він зателефонував до Коновальця в Італію і домовився про зустріч в Роттердамі. Вони зустрілись в кафе „Атланта” за десять хвилин до полудня. Судоплатов вручив йому „подарунок” і домовився зустрітись в центрі Роттердама о 17.00. Вибачився, що мусить повертатись на судно і швидко пішов геть. Вийшов і Коновалець. Біля кінотеатра „Люміс” бомба вибухнула. Її сила була така, що тіло полковника було розірване на шматки. Кілька випадкових перехожих були поранені. Життя вояка закінчилось зовсім як на війні.

Якщо говорити про мету знищення лідера ОУН так, як її поставив Сталін, то вона була досягнута. Українському визвольному рухові періоду Другої Світової війни дуже бракувало Коновальця, насамперед як політичного стратега, дипломата і організатора. Виконане і друге завдання, поставлене Сталіним: ОУН розкололась на два ворогуючих угруповання, нормалізація стосунків між якими зайняла багато часу і зусиль. Але досягнення цих локальних результатів не зупинило процесу визвольної боротьби. З початком війни Німеччини проти СРСР обидві течії ОУН спрямували на Схід свої похідні групи, і знайшли там немало прихильників боротьби за незалежність України. Якщо нині, вивчаючи архіви часів Другої Світової війни, ми виявляємо, що чисельність червоних партизан і підпільників була меншою від масштабів націоналістичного підпілля в час гітлерівської окупації, то це наслідки попередньої діяльності Коновальця, якщо виявляємо, що московська пропаганда дописувала до свого партизанського руху „мертві душі”, або й подавала боротьбу націоналістичних підпільних груп за свою власну, наприклад, як сталось із „Молодою Гвардією”, то це теж показник. Це документальне свідцтво того, що окупантам не вдалося знищити прагнення українського народу до власного самостійного життя, і свідцтво того, що в роки, які передували війні, на Сході України справді велась підпільна робота ОУН.

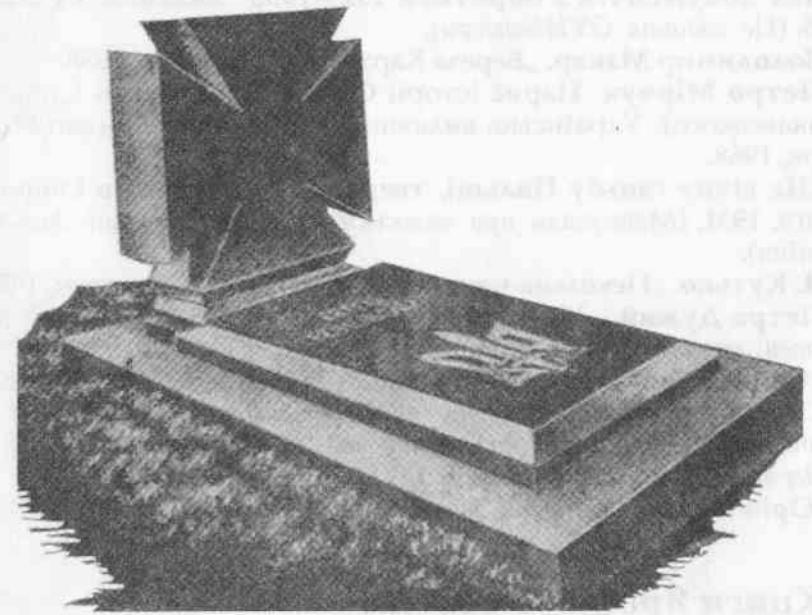
Смерть Коновальця отримала великий відгос серед українського суспільства. У Львові громадські організації вивісили траурні прапори, в церквах відправлялись панахиди. День його смерті ОУН постановила відзначати, як день Героїв, які полягли за Україну. Ни-

ні ця традиція отримала визнання з боку державних органів — Львівська обласна рада своєю ухвалою постановила відзначати 23 травня як День Героїв на місцевому рівні. В містах і селах є вулиці Коновальця, а в його рідному селі Зашкові, в батьківській хаті створено музей. Ще до проголошення Незалежності вдячні земляки поставили біля хати пам'ятник роботи скульптора Романа Романовича та архітектора Валерія Потюка. І тут, у своїй антиукраїнській засліпленості, московські спецслужби стали співтворцями дуже символічного ансамблю: напередодні проголошення Незалежності вони підірвали пам'ятник. Бронзовий Коновалець був розірваний на шматки. Земляки відлили новий пам'ятник, а підірваний зберегли поруч, в пам'ять про історію загибелі засновника ОУН. Так він і стоїть, як символ жертв, які необхідно покласти народові для досягнення своєї волі.

Життя Євгена Коновальця є невід'ємною частиною нашого визвольного процесу в 20-му столітті. Оминаючи його діяльність, неможливо зв'язно пояснити багато подій в добу Центральної Ради і Директорії, міжвоєнного миру та й багатьох подій після його загибелі. Загал суспільства мало знає про цього видатного державного діяча України насамперед через спотворення його особи комуністичною пропагандою з одного боку та характер діяльності полковника — з іншого. А знати варто і необхідно. Бо Євген Коновалець стоїть в нашій історії в одному ряду із великими попередниками, борцями за волю України, а тому місце його в нашій історії — вічне. Він заради незалежності власного народу свідомо зрікся багатьох життєвих благ, став на шлях борця і мученика, жив заради майбутнього власного народу і залишив нам приклад синівського ставлення до рідної землі:

– Наші попередники вірили в самостійну Україну, працювали, змагались, мучились по в'язницях і на засланнях, а, проте, їм багатьом не пощастило дожити до того щасливого дня, щоб побачити Україну самостійною. Ми мали те вийняткове щастя, що ми бачили, жили й боролись, обороняючи нашу самостійну Україну. Можливо, що нас зустріне така сама доля, як наших попередників, але нашим обов'язком є вести нашу визвольну боротьбу далі, в непохитній вірі, що Україна буде знову самостійною державою...

У цих його словах, сказаних незадовго до смерті, є і його світогляд, і заповіт ідейним однодумцям, і пояснення, чому Євген Коновалець зайняв таке визначне місце в історії боротьби України за її незалежність.

Могила Євгена Коновальця на кладовищі Кросвік у Роттердамі

Докладніше Ви можете дізнатись про Євгена Коновальця та події, описані у цій книзі, в таких виданнях:

Євген Коновалець. „Причинки до історії української революції“, Прага, 1920.

П. Христюк. „Замітки і матеріали до історії української революції“, 1922.

Василь Верига. „Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.“ Жовква, видавництво „Місіонар“, 1998.

„Трагедія Галицької України“, матеріали про польську інвазію, Вінніпег, 1920.

Василь Мудрий. Український Університет у Львові у 1921-1925 рр.“ Нюрнберг, 1948.

„У.В.О.“ Видання Пропагандивного Відділу УВО, 1929.

Володимир Мартинець. „Українське підпілля: від УВО до ОУН“, 1949.

„ОУН 1929-1954“, збірник статей, Українська друкарня в Франції, 1955. (Це видання ОУН Мельника).

„ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та

інших документів з боротьби 1929-1955" видання ЗЧ ОУН, 1955. (Це видання ОУНБандери).

Володимир Макар. „Берега Каргузька“, Торонто, 1956.

Петро Мірчук. Нарис історії ОУН (за редакцією Степана Ленкавського). Українське видавництво, Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968.

„На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі“, Прага, 1931. (Матеріали про польську акцію паціфікації Західної України).

Я. Кутько. „Пекельна машина в Роттердамі“, Скрентон, 1953.

Петро Дужий. „Українська справа вчора і сьогодні“ (збірник статей, спогадів). Львів, Афіша, 2002.

„Євген Коновалець та його доба“, Мюнхен, 1974. 1019 стор.

(Збірник статей і спогадів, виданий завдяки 15-літній праці об'єднаного редакційного колективу та за рівні фінансові внески бандерівської та мельниківської ОУН).

Юрій Подільчак „Мій Зашків“ Вид. „Сполом“, Львів, 2003.

Книги Ярослава Сватка:

„Євген Коновалець - творець ОУН“,

„Місія Бандери“

„Розвідник воюючої України“,

„Життя на грані двох світів“ та

збірку статей Ярослава Сватка з сайту maidan.org.ua під назвою „За що боролись на Майдані“, - „Причинки до історії Помаранчевої революції“

Ви можете придбати:

гуртові замовлення - „Галицька Видавнича Спілка“, (0322)-76-37-99,

e-mail: gvs@mail.lviv.ua

роздрібна та виїзна торгівля - Асоціація видавців та книготорговців Львівщини, тел/факс (0322)75-63-69

роздрібна торгівля у Львові: „Українська Книгарня“ тел. 72-16-30 та книгарня „Глобус“ 74-01-77

роздрібно-гуртова торгівля у Києві: Павло Дзіковський e-mail: pavlo@abc.ru